

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Навчально-науковий медичний інститут

Кафедра психології

«ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ»
Завідувач кафедри психології
_____ Ірина ЛИСЕНКОВА
« 10 » травня 2024 року

УДК 159.955

**ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ
ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ ДОМАШНЬОГО ВИХОВАННЯ**

Кваліфікаційна робота бакалавра
за освітньою програмою «Психологія»
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузь знань 05 – Соціальні та поведінкові науки
спеціальність 053 «Психологія»

Виконала:

студентка IV курсу 465 групи
**МАСЛЕННИКОВА Наталія
Миколаївна**

Науковий керівник:

Доктор психологічних наук, професор
ЯБЛОНСЬКИЙ Андрій Іванович

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	8
1.1. Дослідження стану проблеми розвитку моральних уявлень у психологічній науці	8
1.2. Психологічні особливості розвитку моральних уявлень дітей дошкільного віку.....	16
1.3. Моральний розвиток дошкільників в умовах домашнього виховання....	24
Висновки до першого розділу.....	34
РОЗДІЛ II. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЩОДО РОЗВИТКУ МОРАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	36
2.1. Характеристика програми та методики емпіричного дослідження.....	36
2.2. Характеристика вибірки дослідження	49
Висновки до другого розділу.....	51
РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ ДОМАШНЬОГО ВИХОВАННЯ	52
3.1. Проведення та інтерпретація наукового дослідження.....	52
3.2. Практичні рекомендації.....	69

Висновки	до	третього	74
розділу.....			
ВИСНОВКИ			75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ			87
ДОДАТКИ			84

ВСТУП

Мораль, як і політика, традиції, право, табу, звичаї на всіх етапах розвитку суспільства є важливим регулятором людських відносин, людської поведінки, а одним із визначних критеріїв оцінки чеснот людини є моральність. Сучасне суспільство накладає на сім'ю та домашнє виховання важливі завдання, серед яких однією з ключових сфер є розвиток моральних уявлень у дітей. Дошкільний вік є критичним періодом для формування моральних цінностей та переконань, і саме в умовах домашнього виховання відбувається активний розвиток психологічних засад моральних уявлень дітей.

Дошкільний вік – це початковий період розвитку та становлення особистості, коли засвоюються моральні норми поведінки, активно закладаються основи характеру дитини, її ставлення до довкілля, самої себе та оточуючих. Чим швидше дорослі звертатимуть увагу на питання соціально-морального становлення дитини дошкільного віку, тим ефективнішим буде результат усієї виховної роботи. Накопичення дитиною негативного досвіду, що може несприятливо позначатися на формуванні її моральних якостей попереджає її правильне виховання.

Норму створює досвід, тим самим забезпечуючи впорядкованість суспільного життя. Усі в певній мірі дотримуються нормативів поведінки, однак мало хто замислюється, чому потрібно поводитися так чи інакше. Визначальними рисами морального обличчя вихованої особистості завжди вважалися чесність, доброта, справедливість, щедрість, толерантність, привітність, жертовність, щирість, турботливість, шанобливість, відповідальність, вимогливість до себе, любов до ближнього тощо. Тому головним завданням соціально-морального виховання є забезпечення розвитку моральних уявлень дітей дошкільного віку.

Практика показує, що соціальне оточення дошкільника (батьки, однолітки, вихователі) активно впливає на оволодіння дитиною моральними правилами та нормами. У сім'ї дитина засвоює перші уроки моралі, опановуючи з допомогою батьків норми доброти, порядності, працьовитості. Під впливом дорослих протягом дошкільного дитинства у процесі морального розвитку формується спрямованість особистості – система мотивів поведінки. Основи моральної спрямованості особистості, які сформовані у дошкільному віці, певною мірою визначають її подальше життя, а виправити допущені дорослими помилки у моральному вихованні дошкільників надзвичайно важко, а інколи й неможливо. Тому в умовах домашнього виховання вся робота повинна організовуватися та плануватися таким чином, щоб моральне виховання було ненав'язливим, переконливим та дохідливим, пронизуючи усі моменти дитячого життя, оскільки справді моральну особистість можна сформувати лише таким чином.

Як стверджує В. Безлюдна, основою моральної поведінки є усвідомлені логічні уявлення. На поведінковий вияв моральних тенденцій не можна розраховувати без чіткого розуміння моральних приписів та сформованої цілісної системи уявлень про норми співжиття [3].

Психологічні механізми розвитку у дітей різного віку моральної поведінки розкриваються у наукових дослідженнях О. Квашук, І. Беха,

А. Лопуховської, М. Боришевського, О. Кононко, І. Булах, М. Левківського Р. Павелківа, І. Уледової, М. Савчина та інших.

Однак, означена проблема стосовно дітей дошкільного віку на сьогоднішній день досліджена не достатньо. Окремі її аспекти знаходимо у працях С. Козлової, Л. Артемової, Т. Поніманської, Т. Клімова, З. Борисова, Л. Божович, Є. Суботського, Л. Виготського, А. Запорожця, Е. Ельконіна, Г. Костюка, Л. Леонтєва, Н. Скрипченко та інших.

Когнітивне та психофізіологічне обґрунтування психологічної специфіки морального та інтелектуального розвитку дитини заклали у своїх концепціях Ж. Піаже та Л. Кольберг.

Актуальність теми. Оскільки на сьогоднішній день спостерігається значне погіршення загального та соціально-морального стану українського суспільства, питання морального виховання та морального розвитку дітей дошкільного віку є надзвичайно актуальним. Актуальність означеної проблеми визначається рядом ключових аспектів, які враховують сучасні реалії суспільства та психологічні особливості розвитку дітей. Сім'я є першим середовищем для дитини, де вона стикається з моральними нормами та цінностями. Розуміння впливу родинного середовища на моральний розвиток є критичним для забезпечення здорового психосоціального розвитку. Батьки відіграють ключову роль у соціальному розвитку дитини, формуючи її соціальний статус та місце в сім'ї. Розуміння впливу батьківського виховання на розвиток моральних уявлень є важливим для оптимального супроводу цього процесу.

В дошкільному віці діти активно вбирають основні моральні цінності, які визначатимуть їхнє майбутнє ставлення до себе та оточуючого світу. Домашнє виховання, як основна соціальна інституція, відіграє ключову роль у формуванні цих цінностей. Кожна дитина унікальна, і її індивідуальні особливості потребують уваги та адаптації в ході виховання. Розуміння психологічних особливостей розвитку допомагає визначити ефективні методи виховання в контексті конкретної родини. Таким чином, дослідження

розвитку моральних уявлень дошкільників у сім'ї є актуальним завданням, оскільки воно дає можливість краще зрозуміти вплив сімейного виховання на формування основних моральних цінностей та компетентностей в цьому віці.

Викладене вище та актуальність проблеми зумовлює вибір теми дипломної роботи – «Психологічні засади розвитку моральних уявлень дошкільників в умовах домашнього виховання».

Об'єкт дослідження – процес розвитку моральних уявлень дошкільників в умовах домашнього виховання.

Предмет дослідження – психологічні особливості, умови та методи формування моральних уявлень дошкільників в умовах домашнього виховання.

Мета дослідження: вивчити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити психологічні особливості розвитку моральних уявлень дітей дошкільного віку в умовах домашнього виховання.

Об'єкт, предмет та мета дослідження зумовили такі **завдання:**

1. Провести аналіз психологічної та науково-методичної літератури з обраної теми.
2. Дослідити стан проблеми розвитку моральних уявлень у психологічній науці.
3. Визначити психологічні особливості розвитку моральних уявлень дітей дошкільного віку.
4. Охарактеризувати моральний розвиток дошкільників в умовах домашнього виховання.
5. Провести емпіричне дослідження стану розвитку моральних уявлень дошкільників в умовах домашнього виховання.
6. Розробити психологічні рекомендації щодо формування моральних уявлень дітей дошкільного віку.

Методи дослідження:

У дослідженні ми використали такі методи дослідження, як аналіз наукової, психологічної, методичної літератури з обраної теми, конкретизація, систематизація, узагальнення, експеримент.

Методики дослідження:

- ✓ Методика І. Б. Дерманової «Сюжетні картинки»;
- ✓ Методика «Два будиночки» в модифікації Р. І. Говорової та Є. К. Ягловської;
- ✓ Методика «Що ми цінуємо в людях?»;
- ✓ Методика «Закінчи історію»;
- ✓ Методика розроблена лабораторією виховання морально-етичної культури ДержНДІ сім'ї та виховання РАО «Діагностика моральної мотивації».

Наукова новизна нашого дослідження полягає у тому, що ми детально проаналізували сутність поняття «моральні уявлення», провели аналіз специфіки морального розвитку дошкільників в умовах домашнього виховання та здійснили емпіричне дослідження стану розвитку моральних уявлень дошкільників в умовах домашнього виховання.

Практичне значення дипломної роботи полягає у можливості практичного використання матеріалів дослідження під час навчання здобувачів освіти спеціальності «Психологія» у закладах вищої освіти, а також для написання наукових робіт.

Особистий внесок автора полягає у теоретичному обґрунтуванні проблеми, науковій обробці отриманих результатів та розробці емпіричного дослідження.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати роботи доповідались та обговорювались на конференції: V Міжнародна науково-практична конференція «перспективи сучасної науки: теорія і практика» (Львів, 2024).

Публікації. Основний зміст і результати роботи відображено у 2 публікаціях, з них: 1 тези у збірнику матеріалів конференцій та 1 стаття.

Структура дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дипломної роботи 99 сторінок, основної частини 77 сторінок. Робота містить 9 таблиць та 1 рисунок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Дослідження стану проблеми розвитку моральних уявлень у психологічній науці

Питання моральних уявлень у різні періоди досліджували психологи, методисти та дидактики. Останнім часом у психологічній, педагогічній та науково-методичній літературі проблема формування моральних уявлень дітей дошкільного віку досліджується значно активніше, ніж раніше, проте, все ж таки в не достатній мірі.

Для того, щоб окреслити стан проблеми розвитку моральних уявлень у психологічній науці, для нашого дослідження важливо з'ясувати сутність понять «уява», «уявлення» та «мораль».

С.Максименко у своїй праці писав: «Уява – це специфічно людський психічний процес, що виник і сформувався у процесі праці. Будь-який акт праці неодмінно містить в собі уяву. Не уявивши готовий результат праці, не можна приступати до роботи. Саме в цьому й полягає важлива функція уяви як специфічно людської форми випереджального відображення дійсності. Перш ніж щось робити, людина уявляє кінцевий результат своєї діяльності та шляхи, якими його буде досягнуто. Ще до того, як виготовити певну річ, людина подумки створює її образ» [30, с. 172].

М. Варій пропонує таке визначення: «Уява – це відтворення у психіці людини предметів та явищ, які вона сприймала коли-небудь раніше, а також створення нових образів предметів та явищ, котрих раніше вона ніколи не сприймала» [7, с. 406].

У сучасному світі уява відіграє ключову роль в психологічних процесах, що відкриває широкі можливості для дослідження в галузі психології. Уява –

це внутрішній світ, що відкривається перед нами, незалежно від реальності, та має величезний вплив на наші переживання, поведінку та творчість. Психологія уяви досліджує, як уява впливає на наше сприйняття реальності. Вона допомагає розуміти, які фактори впливають на формування наших уявлень про світ навколо нас.

У психології феномени уяви та уявлення зазвичай розглядаються у творчому аспекті. Уявлення з когнітивними процесами пов'язують діяльність мислення, роботу інтелекту особистості. За створення уявлень відповідає уява. У свою чергу, уявлення – це відображений образ явища або предмета, який виникає у свідомості особистості тоді, коли вона його не бачить, та тоді, коли можуть бути відсутні подразники, які могли б стимулювати органи чуття.

Уява та уявлення формуються під впливом соціального середовища, в якому знаходиться особистість. Вони відображають її цінності, віру, стереотипи та уявлення про світ, що формується в ході взаємодії з іншими людьми та культурними впливами.

Уява та уявлення відіграють ключову роль у формуванні та розвитку особистості. Вони дозволяють творити, мріяти та відчувати, впливаючи на самосприйняття та сприйняття навколишнього світу. Розуміння цих психологічних процесів допомагає краще розуміти себе та свої взаємини зі світом.

Загальновідомо, що більшість уявлень індивіда – це образи, котрі виникають на основі сприйняття – попереднього почуттєвого відбиття дійсності. У процесі індивідуального життя з таких образів поступово формується та корегується картина світу кожної конкретної людини. Високим ступенем абстрактності з малою кількістю конкретних рис відрізняються уявлення, які сформовані на основі мислення. Більшість особистостей мають уявлення таких понять як «щастя», «зло», «справедливість» однак, наповнити дані образи конкретними рисами їм важко. Традиційно уявлення визначаються, як образи явищ та предметів,

котрі в даний момент не сприймаються, але котрі сприйнялися раніше на основі минулого досвіду відчуттів. Більш детально сутність та особливості уявлень зображено на рисунку 1.1 [44].

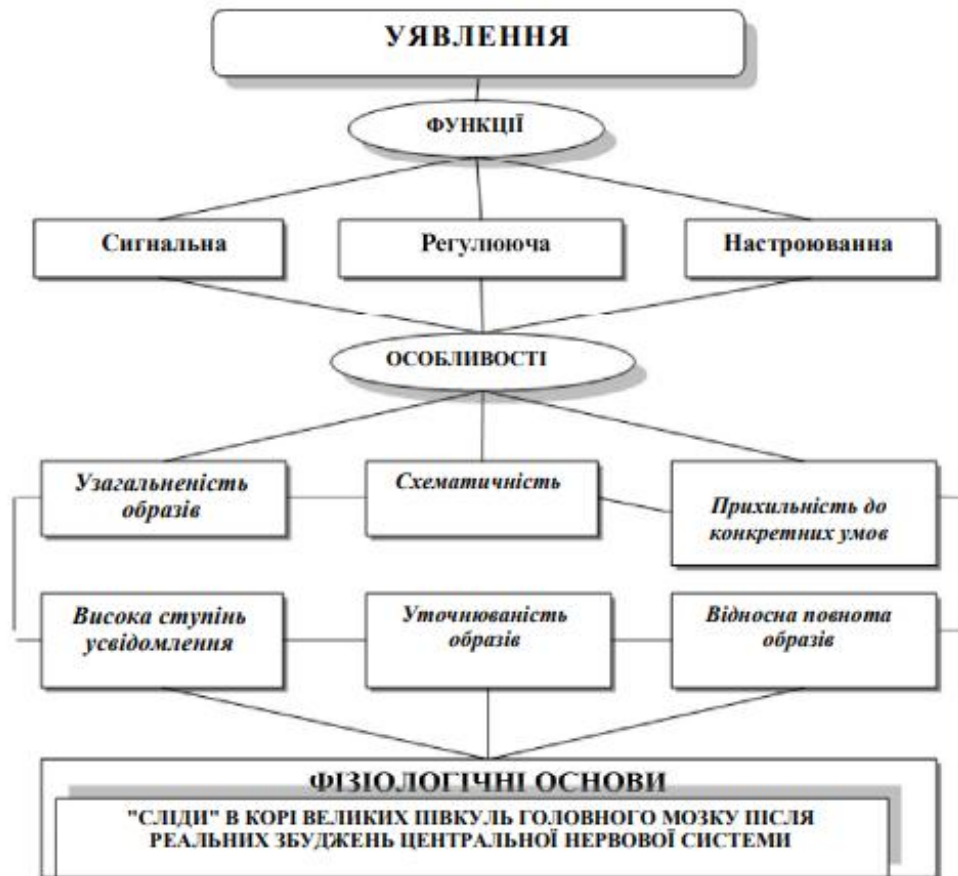

Рис. 1.1. Сутність уявлень

Проаналізувавши сутність уявлень, зупинімося докладніше на трактуванні категорії «мораль». Отже, мораль як окремий феномен є предметом вивчення представників різних наукових галузей. Вона знаходиться в центрі уваги філософії моралі як розділу психології, етики, філософії.

У словнику української мови З. Куньч знаходимо таке трактування дефініції: «Мораль (від фр. morale з лат. moralis – моральний з mos (moris) – звичай; воля; закон; властивість). 1. Сукупність норм і принципів поведінки людей; одна з форм суспільної свідомості. 2. Повчальний висновок (переносне значення) 3. Повчання» [23, с. 467].

Сучасний тлумачний психологічний словник пропонує нам визначення двох видів моралі: мораль автономна та мораль гетерономна. «*Мораль автономна* – мораль, правила якої установлюються самою людиною і можуть бути нею ж змінені. *Мораль гетерономна* – мораль, правила якої виробляються іншими людьми; ці правила даний індивід вважає обов'язковими і «священними» [49, с. 263].

Регулювання поведінки індивіда за допомогою фіксованих норм, зовнішнього психологічного контролю та примусу забезпечує мораль. Вона прописана історично та подається у «готовому вигляді» вимагаючи від особистості підпорядкування цим нормам, навіть якщо вона не розуміє їхньої доцільності та змісту. Разом з особистістю формується моральність. Вона розглядається як ступінь інтеріоризації індивідом моральних цінностей та невіддільна від змісту його «Я» [27].

Таким чином можемо зробити висновок, що мораль – це великий та складний комплекс цінностей, переконань та норм, який лежить в основі людської поведінки та взаємовідносин. Визначаючи те, що є «правильним» та «неправильним», мораль створює каркас для соціального ладу та взаємодії у суспільстві.

Отже, на перший погляд, не викликає жодних труднощів надання характеристики такому явищу, як мораль. Ми зрозуміли, що вивченням моралі та пов'язаних з нею психологічних аспектів, займаються науковці різних галузей науки. Однак, у той самий момент, це викликає трактування та пояснення, котрі мають певні особливості. Тому вважаємо за потрібне розглянути таку проблему, як моральні уявлення, зокрема їх психологічні аспекти розвитку.

Розвиток моральних уявлень розглядається в контексті не лише психології, а й інших наук, таких як етика, соціологія, педагогіка, культурологія та нейробіологія. Це відкриває можливості для глибшого розуміння морального розвитку з різних точок зору. Питанням особистісного розвитку в онтогенезі, соціалізації особистості, ролі виховної взаємодії у

становленні особистості, настановлень та моральних уявлень дітей дослідники приділяють достатньо уваги (О. Кононко, К. Платонов, М. Боришевський, О. Леонт'єв, Т. Титаренко, Г. Балл, Ж. Піаже, Р. Павелків, І. Бех, С. Рубінштейн, М. Савчин, В. Зінченко, К. Вілюнас та інші).

Як стверджує Г. Балл, «кожен індивід практично завжди входить одночасно до різних спільнот і орієнтується на різні референтні спільноти, то, відповідно, перебуває під впливом різних систем моральних норм, які нерідко багато в чому суперечать одна одній» [1, с. 14]. Тому підвищений науковий інтерес викликає така суперечність становлення моральності особистості. У свою чергу питання детермінації морального розвитку і змін, які мають зв'язок із засвоєнням суспільної моралі а також утвердженням на даній основі індивідуального рівня моральності залишаються проблемними.

Розглядаючи проблему моральності особистості, важливого значення набуває аналіз етапів її становлення та пов'язаних із ними змін в поведінковій, особистісній та когнітивній сферах людини. Основою для побудови системи соціальної взаємодії, яка слугує засвоєнню морального досвіду особистості виступає знання логіки та послідовності етапів морального розвитку. У зв'язку з вище означеним у таблиці 1.1. представимо різні підходи до виокремлення етапів морального розвитку, репрезентовані у різних наукових концепціях [10].

Таблиця 1.1.

Уявлення про етапи морального розвитку

<i>Етапи</i>	<i>Автор</i>
Стадія об'єктивної та суб'єктивної моралі	Ж. Піаже
Доконвекційний, конвекційний та постконвекційний рівень	Л. Колберг
Зовнішня (ситуаційна, погана вихованість,	К. Платонов

необхідність до визначення моральної ситуації) та внутрішня моральність	
Незрілий та зрілий рівень соціоморальності	Д. Фуллер, Дж. Джиббс, К. Бесінджер

Когнітивний підхід до морального розвитку, в центрі якого – становлення моральної свідомості, домінує у сучасній психології. Моральні уявлення, судження та знання дітей (тобто сутність моральної свідомості) одним із перших детально проаналізував Ж. Піаже. На його погляд, моральна свідомість у процесі розвитку проходить дві стадії: об’єктивної та суб’єктивної моралі. Об’єктивна мораль характерна для дітей дошкільного віку. Її дослідник розглядав як мораль, яка проявляється у оцінці дошкільником неморальності вчинків лише в ситуації серйозних наслідків, не враховуючи мотивів та намірів, які приховуються за вчинком. Причинами, які породжують об’єктивну мораль, Ж. Піаже назвав інтелектуальний примус дорослого, егоцентризм дитячої думки і як наслідок – виникнення у дошкільників уявлень про норми та правила поведінки.

Досліджуючи моральні судження дітей, Ж. Піаже дійшов висновку про те, що їх моральні уявлення змінюються від морального реалізму до морального релятивізму. Однозначне розуміння зла та добра, яке побудоване на авторитеті дорослого – це моральний реалізм. Релятивістське уявлення про те, що кожен має право на повагу та на власне розуміння справедливості виникає з 11 років. Таким чином, дошкільники доводили, що за жодних обставин не можна обдурювати, а до рішення дорослих апелювали в оцінках провокуючих ситуацій. Про те, що в певних випадках брехня припустима вважали старші діти. Дії дошкільник оцінює не за намірами, а за їх наслідками.

За К. Платоновом, моральність особистості є внутрішньою та зовнішньою. Зокрема, трьома формами представлена зовнішня моральність. Вона може об’єктивувати внутрішню моральність, тобто збігатися з нею.

Також може характеризуватися ідеєю до доростання до внутрішньої моральності, а також може виступати і прихованими настановленнями особистості [10].

Л. Колберг у свою чергу запропонував послідовний перехід від зовнішньої до внутрішньої моральності за допомогою шести стадій у розвитку моральних суджень, які становлять три рівні розвитку: доконвенційний, конвенційний та постконвенційний. Доконвенційний рівень (перші дві стадії) дослідник називав як такі, що передують прийняттю та розумінню соціальних конвенцій. Конвенційний рівень (третья та четверта стадія) характеризується як такий, що підтримує очікування та правила конвенцій суспільства. Постконвенційний рівень (п'ята та шоста стадії) заснований на формулюванні та прийнятті загальних моральних принципів, що лежать в основі цих правил.

Переглянувши найвідомішу наукову теорію Л. Колберга, колектив науковців на чолі з Дж. Джиббс пропонують виокремлювати лише два рівні розвитку моральної свідомості – незрілий та зрілий. Уявлення про соціоморальність особистості лежить в їх основі. Не про моральність, а про соціоморальність дозволяє говорити надання цінності певним моральним вчинкам. Г. Балл також вважав актуальним даний підхід [1].

Поряд із кількісними змінами, на думку Л. Дзюбко, в уявленнях про способи поведінки простежуються також і якісні зміни. Вивчаючи соціальний світ, діти дошкільного віку поступово засвоюють моральні принципи та правила, за якими він існує. Інші аспекти соціального пізнання та морального розвитку дитини також зазнають вікових змін [12].

Як стверджує І. Бех, від особливостей внутрішнього складу дитини (як складається спрямованість її особистості, які мотиви поведінки діють реально, наскільки вона вміє бачити моральну сторону вчинків та взаємин людей, які моральні переживання були у її досвіді) залежить своєрідність ставлення до моральних вимог та норм і відповідно – оцінка їх виконання. З метою того, щоб моральні уявлення стали провідним мотивом діяльності,

регулятором поведінки, потрібно вводити їх у систему реальних життєвих відношень особистості. Особистісного смислу для людини за таких умов набуває знання. О. Леонтьєв зазначає, що моральна норма сприймається суб'єктом на двох рівнях – як смисл і як значення. Причому власними відношеннями індивіда визначається його особистісний смисл [48].

Також І. Бех зазначає: «... дитина відповідним чином розвивається, розвиває себе сама, оскільки здійснює внутрішню діяльність, спрямовану на моральне самовдосконалення» [4, с. 609], що забезпечується проявами зовнішньої поведінки та внутрішнім мотиваційним узгодженням. Тобто на опануванні та сприйнятті дитиною дошкільного віку моральних уявлень та їх усвідомленні ґрунтується моральне виховання.

Заслуговує на увагу також думка Р. Колеса про те, що в цілому моральний розвиток особистості включає в себе більше, ніж розвиток морального знання та морального мислення про правила морального поведіння. Адже можна змусити дітей вести себе як належить або робити певні речі, але це не означатиме, що в них розвинулися почуття моральності або добра. Р. Вілсон, який продовжив досліджувати цю проблему, стверджує, що немовлята на першому році життя проявляють ознаки стурбованості інших дітей, малюки стають неспокійними, коли хтось із них плаче, проявляючи це відповідними реакціями. Прояв такої поведінки вказує на виявлення дітьми почуття турботи як результату засвоєних моральних уявлень та здатність сприймати думку й позицію когось, окрім себе. Зростати в цій перспективній діяльності дітям повинен допомогти саме дорослий, надаючи когнітивну почуттєву підтримку, адже саме перспективна здатність у дошкільному віці повинна стати головною метою морального виховання [29].

На наш погляд, варто виділити науковий доробок С. Якобсон. Її дослідження поповнили теорію морального розвитку знаннями про формування моральних оцінок та моральних уявлень у дітей. Дослідниця вважає, що стійка моральна позиція, яка відбивається у розвитку моральної

самосвідомості, є одним із показників активної, зрілої та самостійної особистості. Це означає, що формування світогляду підростаючого індивіда відбувається через становлення системи особистісних смислів та формування моральної позиції індивіда. У своїх дослідженнях С. Якобсон охарактеризувала підхід, згідно з яким процеси формування моральної поведінки дитини розглядаються у взаємодії з розвитком уявлень дітей про свої дії та розвитком моральної свідомості [28].

Таким чином, можемо зробити висновок, що проблема розвитку моральних уявлень вивчається у психології протягом багатьох років, на сьогоднішній день існують численні дослідження та теорії, що висвітлюють різні аспекти цього процесу. Проте можна сказати, що ще є багато аспектів цієї проблеми, які потребують подальшого дослідження і розробки. Так, наприклад, аналіз впливу національних, етнічних та релігійних факторів на формування моралі може розкрити більше деталей про різноманіття моральних цінностей у різних груп населення. Вивчення впливу технологічних змін, таких як штучний інтелект, віртуальна реальність та соціальні мережі, на моральні уявлення. Розуміння, як технології впливають на формування моральних цінностей та прийняття рішень, може визначити етичні виклики сучасного світу. Глибше розуміння індивідуальних та соціальних чинників, які впливають на розбіжності в моральних переконаннях. Вивчення різниць у моральних уявленнях між різними соціальними групами може пролити світло на важливі аспекти суспільного діалогу. Дослідження в зазначених напрямках, на наш погляд, дозволять глибше розуміти моральні уявлення в сучасному світі та нададуть підставу для розробки ефективних стратегій впливу на формування етичного ставлення у суспільстві.

1.2. Психологічні особливості розвитку моральних уявлень дітей дошкільного віку

Діти – це найбільша радість та щастя у житті. Їх цікаві очі, безпосередність, щасливі, життєрадісні обличчя не можуть не зворушити душу. Дорослим потрібно вкладати багато сил, щирості, любові, терпіння мудрості в їх серця, щоб вони вирости справжніми людьми. Надзвичайно важкою справою також є процес виховання, адже від того як виховувати маленьких громадян залежить майбутнє всієї країни. Сьогодні змінюються погляди людей, змінюється наука, світ невпинно біжить вперед, але одвічні моральні людські цінності залишаються незмінними. Це милосердя, любов, щедрість, доброта, чуйність, ввічливість тощо. Саме тому надзвичайно важливо приділяти належну увагу моральному розвитку та вихованню дітей.

Протягом багатьох століть однією з найважливіших проблем, яка не виходить з поля зору науковців різних галузей, є проблема морального розвитку особистості. У кризові для суспільства періоди до неї спостерігається особливе зростання інтересу. Про те, що останнім часом відбулася інтенсивна примітивізація моральної свідомості справедливо зазначають відомі дослідники. Внаслідок цього спостерігається стрімке зростання агресивності, жорстокості, цинізму, частішають прояви невміння та небажання проявити толерантність, повагу, емпатію. У вихованні підростаючої особистості закономірним результатом недооцінювання ролі моральних засад є описані явища.

Для морального розвитку дітей найсприятливішим періодом є дошкільний вік. Дитина уже в ранньому віці вивчає способи використання предметів, засвоює багато предметних дій. Це дає можливість формуватися їй як носій суспільного способу виконання дій, прикладу, з яким необхідно себе порівнювати. Вона уважно та проникливо придивляється до дорослого світу, починає в ньому виокремлювати взаємини між людьми, відкриває норми поведінки та закони, за якими відбувається їх взаємодія. Дитина дошкільного віку намагаючись стати дорослою, свої дії підпорядковує суспільним нормам та правилам поведінки [26].

Дошкільний вік являється також початковим періодом у становленні особистості. В цей період закладається фундамент характеру людини, її ставлення до людей, до самої себе та до навколишнього світу, засвоюються моральні норми поведінки. В цей час також проходить стрімкий психічний та фізичний розвиток дитини, початкове формування якостей, які роблять її людиною. Дуже важливо у дошкільному віці створити необхідні умови для всебічного розвитку якостей, які характерні для даного вікового періоду, адже загальновідомо, що виправити помилки дорослих у вихованні дітей у майбутньому дуже важко, або взагалі не можливо.

Розвиток моральної сфери особистості є одним із найважливіших аспектів багатогранного процесу її становлення. Оскільки дошкільний вік визначається найсприятливішими умовами для морального розвитку, то саме в цей час формуються моральні оцінки та судження, зростає дієвість моральних уявлень, формується моральна поведінка. Великий вітчизняний дослідник І. Бех зазначав: «дошкільне дитинство – це віковий період, коли починають формуватися високі соціальні мотиви і благородні почуття; від того, як вони будуть виховані в перші роки життя дитини, багато в чому залежить увесь її наступний розвиток» [5, с. 154]. Надзвичайно актуальною є проблема морального розвитку особистості та формування її моральних уявлень. Ми розуміємо, наскільки важливо виховати дитину доброю, врівноваженою, чуйною, справедливою.

Поняття моральних уявлень у дошкільників відображає їхні переконання, цінності та розуміння моральних принципів, які формуються в цьому віці. Ці уявлення впливають на їхню поведінку, взаємодію з іншими та сприйняття світу. Дошкільники вже мають уявлення про основні цінності, такі як доброта, чесність, взаємодопомога, повага тощо. Вони можуть формувати свої моральні уявлення, відображаючи ці цінності в своїй поведінці та відносинах з оточуючими.

Ускладненням сфери спілкування дитини з дорослими та однолітками відзначається дошкільний вік. Її інтелектуальні можливості зростають

завдяки включенню у різні види діяльності. На систему особистісних взаємовідносин переключаються спостереження за життям дорослих. Все це формує слушні умови для опанування дітьми складних моральних норм, які реалізуються у правилах поведінки дитини, як з однолітками, так і з дорослими.

Усвідомлення, що проявляється у моральній свідомості є важливою умовою дотримання моральних норм. В уявленнях, поняттях, ідеалах, переконаннях існує моральна свідомість особистості. Моральні уявлення, моральні судження, моральні почуття – це все теоретична сторона моральної свідомості. А практична, у свою чергу, полягає у вчинковій діяльності у певний момент морального вибору. Повного уявлення про рівень моральності індивіда не може надати поведінка у ситуації, де дитина не стоїть перед моральним вибором. Моральні судження створюються до формування моральних уявлень дитини дошкільного віку. Вони спричинені егоїстичними спонуканнями за відсутності необхідності дотримуватися загальноприйнятих правил. Відсутні навички саморегуляції діями, емоціями, вчинками, поведінкою [40].

Зарубіжні та вітчизняні науковці стверджують, що усі моральні норми досяжні для засвоєння дітьми дошкільного віку, серед них не існує «дитячих» та «дорослих» норм. Однак, варто пам'ятати, що знання дошкільника існують лише у формі уявлень, тому тлумачення етичних понять від них вимагати не варто. Дитина-дошкільник у цьому віковому періоді усвідомлює лише загальну ідею: бути чесним, добрим, ввічливим, турботливим – це добре. Дитина, користуючись даними поняттями, не може пояснити суть, але зміст моральних норм завжди цікавить дітей, що суттєво спростовує твердження про моральний реалізм дошкільника в умовах цілеспрямованого формування етичних уявлень [20].

Варто зазначити, що в особистісному зростанні дитини дошкільного віку першочергового значення набуває розвиток моральних уявлень. Основи моральної свідомості та поведінки у дитини дошкільного віку складаються у

єдності поведінкових, емоційно-оцінних та когнітивних складових. В основі формування перших моральних уявлень дошкільника лежить його здатність встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, уміння відрізнити поверхові риси від суттєвих та прагнення зрозуміти приховані причини явищ. У цей час усвідомлення правил поведінки зростає. Дитині дошкільного віку важливо знати чому та заради чого потрібно дотримуватись встановлених вимог, а не лише як поводитись. До формування узагальнених уявлень про добро та зло, про критерії їх розмежування призводить осмислення власних вчинків та однолітків, а також прикладів з художньої літератури. На відмінну від молодшого дошкільника, старший вже може обґрунтувати, чому один казковий герой злий, а інший добрий. Дитина власні обґрунтування будує на підставі вчинків (добрий, тому що рятує, допомагає, оберігає; злий, тому що нищить, робить шкоду, руйнує), а не на основі зовнішніх ознак образу [14].

З позиції О. Кононко, моральні уявлення – це соціальні норми, які встановлені етикою, культурою, національними традиціями народу. На думку дослідниці, для введення в дію моральних уявлень необхідні певні умови, а саме: по-перше, їх засвоєння дошкільником, тобто розуміння і знання уявлень; по-друге, сформоване ставлення до них дитини, спроможність реалізовувати знання на практиці. Показником дієвості моральних уявлень є збіг моральної поведінки та моральної свідомості [18].

Для моральних уявлень дітей дошкільного віку властиві конкретність, елементарність, зв'язок із почуттями. Тому, щоб виховання могло сформувати у дітей переконання, головною умовою є переконання – у звички, звички – у нахили. Неповноцінний розвиток уявлень про правила та норми поведінки обмежує моральну поведінку людини, знижує рівень її моральних мотивів.

Впродовж дошкільного дитинства дитина оволодіває моральними нормами та засвоює суспільний досвід. Про те, що дитячою поведінкою певною мірою керують знання про мораль, стверджують ряд дослідників у галузі психології (О. Запорожець, І. Бронніков, В. Мухіна, Л. Виготський,

Д. Ельконін та інші). Їх своєрідна роль визначається тим, що оволодіння дошкільниками етичних уявлень про зло та добро є основою внутрішніх регулятивних механізмів їхньої поведінки.

Серед основних психологічних передумов, які сприяють розвитку моральних уявлень особистості у дошкільному дитинстві О. Кононко виділяє такі:

- ✓ соціальна потреба дітей дошкільного віку у спілкуванні;
- ✓ зацікавленість до суспільних явищ, яка постійно розвивається;
- ✓ орієнтування на дорослого як джерело моральних взірців;
- ✓ спроможність до усвідомленої супідрядності особистих прагнень суспільним мотивам;
- ✓ емоційно позитивне ставлення до моральних норм як регуляторів взаємин з оточуючими [17].

Певний час на етапі дошкільного дитинства у теорії морального розвитку особистості домінував нормативний підхід. Як процес засвоєння прийнятих у суспільстві моральних норм, які втілювались у оцінках і вимогах та визначали зміст моральних дій, їх усвідомлення та мотивацію, розглядався моральний розвиток дитини. На сьогоднішній день продуктивним визначають гуманний, особистісно-зорієнтований підхід. Загальні принципи даного підходу містяться у створенні мікроклімату поваги, у взаємодовірі, коли спілкування дитині та дорослому цікаве та необхідне, коли місце формальних навчальних обставин займає особистість з своїми інтересами та проблеми. Такий принцип є зразком безкорисливої моральної поведінки, яка формується у дітей.

Разом з тим, варто відмітити результати досліджень Л. Божович, згідно з якими у переконання перетворюються моральні знання дитини, а відповідно, і у мотиви її вчинків. Однак, все це вимагає підготовленого морально-психологічного ґрунту. Даний ґрунт формується у практиці суспільної поведінки дошкільника, де він чинить відповідно до інтересів інших особистостей та в інтересах досягнення загальних суспільно значимих

цілей. У дітей дошкільного віку у практиці суспільної поведінки формується певна система моральних почуттів, звичок, уявлень, які становлять той необхідний ґрунт, на основі якого відбувається глибоко та неформально засвоєння моральних норм та правил.

Розвиток моральних уявлень у дошкільному віці також пов'язаний із формуванням особистої ідентичності. Діти поступово усвідомлюють себе як окремих індивідів з власними потребами, цінностями та переконаннями. Це впливає на їхню моральну свідомість та реакції на моральні ситуації.

Оточуюче середовище, зокрема сім'я та дошкільний заклад, має значний вплив на формування моральних уявлень дітей. Вони спостерігають за поведінкою дорослих та однолітків і навчаються відтворювати ці моделі власної поведінки. Важливо, щоб оточуюче середовище сприяло позитивному розвитку моральних цінностей [2].

Важливим аспектом розвитку моральних уявлень є розвиток емпатії та співчуття. У дошкільному віці діти починають розуміти почуття інших людей і відчувати емоційний зв'язок з ними. Це сприяє формуванню їхнього розуміння правил соціальної поведінки та відносин між людьми [22].

Досліджуючи психологічні особливості формування у дошкільників моральних уявлень, Д. Ельконін у процесі морального виховання великого значення надавав емоційному розвитку та стверджував, що, вочевидь, формування моральних уявлень відбувається шляхом диференціювання дифузійного ставлення, у якому безпосередньо поєднані моральна оцінка та емоційний стан. Згідно твердженнями вченого, дорослий стає зразком для дитини на рубежі дошкільного дитинства, чим і визначається розвиток усієї моральної сфери дитини дошкільного віку.

На думку О. Леонтьєва, процесом засвоєння зразків поведінки, які пов'язані з їх оцінкою з боку дорослих є виникнення первинних моральних уявлень. Саме тому діти дошкільного віку постійно, свідомо або несвідомо, намагаються діяти відповідно вимогам старших та поступово засвоюють ті норми, оцінки та правила, які ідуть від них. Велике значення для формування

та засвоєння моральних уявлень має гра. Дошкільнята у грі грають «дорослий зміст життя», беруть на себе ролі дорослих людей, таким чином, підкоряючись правилам ролі, уявно, засвоюють основні форми моральної поведінки дорослих людей. Таким чином у дітей формуються уявлення про те, що таке зло та що таке добро, що добре та що погано, чого не можна робити, а що можна, як потрібно ставитися до власних вчинків, як варто поводитися з іншими людьми.

Сюжетно-рольова гра стає справжньою школою морального розвитку дитини дошкільного віку. У ній втілення уявлень дитини про правила взаємин дорослих виступають основним змістом. Соціально прийнятий спосіб поведінки людини у певній позиції відображає ігрова роль.

На думку Л. Артемової, «сюжетно-рольова гра – це образна гра за певним задумом дітей, який розкривається через відповідні події (сюжет) і розігрування ролей». Вона також зауважує, що діти дошкільного віку у таких іграх моделюють взаємини дорослих і таке моделювання являється для дошкільнят зручним інструментом для орієнтування у мотивах, завданнях та моральних правилах, які у своїй діяльності виконують дорослі [2, с. 11].

Використання гри у процесі розвитку моральних уявлень буде ефективним лише за умови правильної організації діяльності дітей з боку дорослих. Поступово природними і в повсякденному житті для дошкільників стає дотримання чітких правил та моральних норм поведінки у ігровій діяльності. Гра у дитини не виникає спонтанно, а потребує з боку дорослих цілеспрямованого формування. Цей вид діяльності протягом усього дошкільного дитинства залишається найбільш актуальним та поширеним для дітей [9].

Гра є важливим засобом для розвитку моральних уявлень у дітей дошкільного віку. Вона дозволяє дітям відтворювати різні ситуації та емоції, вирішувати конфлікти та навчатися співпраці з іншими. Гра виконує функцію соціалізації та навчання правил взаємодії з оточуючим світом.

Підсумовуючи відзначимо, що розвиток моральних уявлень у дітей дошкільного віку є важливою складовою їхнього загального розвитку та формування особистості. Цей період відзначається інтенсивними психологічними змінами, включаючи розвиток морального мислення та формування цінностей. Моральні уявлення дитини формуються вже на ранніх стадіях життя, відіграючи важливу роль у її загальному розвитку та соціалізації. Дитинство, зокрема дошкільний вік, є періодом, коли моральні цінності починають усвідомлюватися та вбиратися дитиною у її світогляд. У дошкільному віці дитина поступово починає розуміти та вбирати в себе основні моральні принципи, які навколо неї встановлюються сім'єю, оточенням та соціальним середовищем. Вона спостерігає за поведінкою дорослих та реагує на їхні дії, вчиться відтворювати їх у власному житті.

1.3. Моральний розвиток дошкільників в умовах домашнього виховання

Дитина формується, росте, стає особистістю в оточенні та під впливом інших людей. Соціальні впливи дошкільник засвоює через різноманітні групи, членом якої він являється. Першою і за значенням, і за часом такою групою є сім'я. Одночасно представниками і покоління, і держави, і нації являються члени родини. Умови життя, які значною мірою визначають увесь подальший хід розвитку особистості, створює сім'я. Завдяки активній взаємодії із соціальним довкіллям дитиною засвоюється тисячолітнє багатство людської культури. І лише в результаті спілкування та спільної діяльності з тими, хто оточує, серед яких, звичайно, на першому місці батьки, стають особистими суспільні вимоги [16].

Сім'я – це те інтимне середовище існування особистостей, яке пов'язане шлюбними або кровно-родинними відносинами. Виховання підростаючого покоління, передання їм морального та соціокультурного досвіду попередніх поколінь є однією із найважливіших функцій сім'ї.

Одне із найважливіших завдань сім'ї полягає у вихованні дітей в родині. Глибоко індивідуальними та неповторними є відносини батьків з дитиною. Наприклад, якщо батьки знають відповідь на будь-яке питання, проявляють у всьому досконалість, то навряд чи у такому випадку вони зможуть здійснити найголовніше батьківське завдання – виховати у дитини потребу до пізнання нового, до самостійного пошуку. Перше суспільне середовище дитини становлять батьки. Разом з тим, особливими є ті почуття, які формують відносини батьків та дитини, вони відмінні від інших емоційних зв'язків. Головним чином специфіка почуттів, які виникають між батьками та дітьми, починає формуватися на тому, що батьківська турбота необхідна для підтримки самого життя дитини. А любов батьків – життєво необхідна потреба маленької особистості. Безумовною та безмежною є любов кожної дитини до своїх батьків. Причому якщо любов до батьків у перші роки життя забезпечує власну безпеку та життя, то усе більше вона виконує функцію підтримки та безпеки внутрішнього, психологічного та емоційного світу у міру дорослішання людини. Гарантією та джерелом благополуччя людини, підтримки її психологічного здоров'я є батьківська любов [11].

Навколишнє середовище і, насамперед, батьки, є першим вихователем людини, що здійснює максимальний моральний вплив на особистість. Саме батьки навчають дитину мови, предметно-практичним діям, формують уявлення про незалежну поведінку, про добро та зло. Проблема морального розвитку дитини у сім'ї сьогодні, коли сучасне виховання орієнтоване на образ самостійної, вільної, відповідальної, критичної та водночас лояльної та терпимої людини, набуває особливої актуальності. Під моральним впливом і батьків, і вихователів одночасно перебувають діти, які відвідують дошкільний заклад. Тому моральний розвиток дошкільника, становлення його моральної поведінки залежить від того, наскільки вони взаємодіють.

Професор Г. Беленька зазначає: «В сім'ї закладаються основи моральності, формуються норми поведінки, збагачується внутрішній світ,

розвиваються індивідуальні якості особистості. Сім'я сприяє не тільки формуванню, а й самоствердженню особистості, стимулює її соціальну, творчу активність, розкриває індивідуальність. Саме в сім'ї відбувається перехід від біологічної до соціальної істоти» [19, с. 85].

Також велике значення мають слова В. Сухомлинського «Справжньою школою виховання щедрості, душевності і чуйності є сім'я: ставлення до матері, батька, дідуся, бабусі, братів, сестер є випробуванням людяності. У сім'ї шліфуються найтонші грані людини-громадянина, людини-трудівника, людини – культурної особистості. Із сім'ї починається суспільне виховання. У сім'ї, образно кажучи, закладаються коріння, з якого виростають потім і гілки, і квіти, і плоди. Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави» [15, с. 12].

Як вважає Д. Ельконін, періодом формування механізмів особистого ставлення до інших людей та періодом інтенсивного засвоєння прикладу дорослих (правил та норм поведінки, які лежать в основі стосунків між людьми) є дошкільний вік. Саме у дошкільні роки дитини формуються ті особисті якості, які у майбутньому стають основою для морального виховання [24].

Умовами життя, які створюють для дошкільника батьки, формуються емоційна, духовна та моральна сфера, його психологічні особливості. Сім'я покликана виконувати функції матеріального забезпечення, духовного спілкування, виховання дітей, а також відповідає за взаємну моральну та духовну підтримку, організацію дозвілля тощо. І якщо хоча б одна з даних функцій порушується, це може спричинити значні зміни у психічному стані дитини [45].

Необхідно відмітити, що вся палітра дитячих почуттів та емоцій розвивається у сімейному колі. Завдяки цьому у дитини засвоюється соціальний досвід та переймаються сімейні традиції. Приклад певних моральних вчинків дитина отримує дякуючи святковим та побутовим традиціям. Також вчиться прислухатися до оцінок та поглядів інших,

навчається налагоджувати себе на співробітництво та співдружність з іншими. Психологи переконані, що саме у сім'ї в дитини розвиваються любов до всього живого, почуття справедливості, чуйності, доброти, правдивості. Саме тому зразком моральної поведінки служить для дитини атмосфера в сім'ї, сімейні стосунки та емоційний настрій.

Коли дитина народжується у неї немає готової моральної свідомості, для неї жодні моральні погляди не властиві, у неї не існує уявлення про добро та зло, про існування норм та принципів моралі, правил поведінки. З молоком матері, спілкуючись з найближчими людьми, дитина починає засвоювати азбуку моральності. Л. Венгер, В. Котирло, С. Ладивір, О. Запорожець, С. Кулачківська вважають, що через спілкування з близькими людьми вже з раннього віку дитина вчиться засвоювати моральність поступово розуміючи та осмислюючи її значення. У дитини через практику сімейного спілкування виробляються поведінкові погляди, звички, які стануть компонентами її характеру у майбутньому. Те, якими моральними категоріями буде мислити дитина, що викликатиме у неї ненависть чи співчуття, якими очима вона бачитиме світ, залежить саме від близьких людей. Маленька особистість, яка ще тільки засвоює що таке «погано» і що таке «добре», інколи мимоволі може сплутати, що таке засудження, а що – достойне схвалення, що ненавидіти, а що любити, чому співчувати, а над чим сміятися. Якщо батьки, починаючи з дошкільного віку дитини, не будуть доступно та терпляче роз'яснювати це їй, то в майбутньому житті дитина не зуміє правильно оцінювати те, що її оточує, з чим вона стикається, отже, не зуміє до власних вчинків ставитися усвідомлено [25].

Процес виховання вимагає від батьків врахування вікових особливостей розвитку дитини відповідно до її поведінки, потреб, соматичної нервової системи, не уповільнюючи та не прискорюючи процесу становлення. Загальновідомо, що дитина тісно пов'язана з матір'ю до трирічного віку. З спілкування матері та дитини у їхньому взаємному прагненні пізнання починаються перші уроки виховання [33].

Беручи до уваги дослідження Л. Островської, необхідно зазначити, що моральне виховання у дітей 2-3 років починається з пробудження у них добрих почуттів – любові, доброзичливості, чутливості, симпатії, поваги до всіх членів сім'ї, прихильності тощо. Добрі почуття у спілкуванні з дорослими вже досить чітко проявляються у дітей з трьох років. Певні нескладні форми організованої поведінки доступні трьох-чотирьохрічній дитині. Однак, в цей період, досить часто у поведінці дітей можуть проявлятися такі негативні властивості, як зухвальство, брехливість, розв'язність, ледарство, пожадливість, безцеремонність, на які батькам слід звертати особливу увагу.

За умов правильного спілкування з дитиною, уже наприкінці дошкільного віку, вона в певній мірі вже може розуміти моральне значення власних вчинків. Але для того, щоб основою поведінки стали моральні уявлення, вони повинні знайти опору у її особистому досвіді. І завдання батьків полягає не в тому, щоб дитині нав'язати у готовому вигляді моральні формули, а в тому, щоб відповідно до моральних норм організувати її поведінку.

Невід'ємними рисами морального обличчя людини є правдивість, порядність та чесність. З роз'яснення дітям на конкретних життєвих фактах, наприклад, з власного життя, розпочинається виховання даних якостей. Формувати уявлення про ознаки правдивої, порядної та чесною людини, про потребу вміти визнавати провину, про потребу завжди говорити правду, не брати без дозволу чужих речей вже можна саме у старшому дошкільному віці. Дошкільники повинні усвідомити, що чесно – це попросити щось відкрито, а нечесно – взяти так, щоб ніхто не бачив. Помітивши у поведінці дитини прояви нечесності, батькам необхідно допомогти їм визнати помилку, а потім виправити її [45].

Чим дитина менша, тим менше вона здатна контролювати власну поведінку. Досить часто діти порушують правила поведінки навіть знаючи їх. Розходження між знаннями і тим, як поводить себе дитина особливо помітно

у дошкільному дитинстві. У таких випадках дошкільникам варто частіше підказувати та нагадувати як себе поводити у певній ситуації, будь-яким чином намагатися попередити їх неправильні дії. Підказка, нагадування, доброзичливе, спокійне нагадування – основні прийоми, які здатні розв'язати будь-яке завдання. У виконанні вимог дитині не подобається, коли їй відводиться пасивна роль. Спілкування з дітьми необхідно будувати так, щоб вказівки дорослих викликали у них позитивне ставлення. Дуже часто у цьому допомагає використання ігрових прийомів, які, на жаль, батьки використовують досить рідко.

Формуванням моральних уявлень та оцінок, розвитком смислових операцій відрізняється дошкільний вік. Однак, у дитини ще не сформовані саморегуляція та самоконтроль. Тому переважає імпульсивність поведінки, яка до кінця дошкільного віку поступово згасає. Гуманістичну спрямованість проявляють вразливі діти, вони співчують іншим, бувають чуйними. Нетерпимими до авторитарного тону, покарань, принижень ті діти, у яких виражене почуття власного «Я», вони проявляють активність та обстоюють власну точку зору. Батькам у процесі виховання варто пам'ятати, що результатом страху перед покаранням є те, що дитина вдається до брехні. Якщо навіть під час корекції поведінки дитини відчувається повага дорослого до неї, віра в її позитивний потенціал, то таким чином відбувається адекватне сприйняття зауважень дорослих. Тривалі покарання та моралізування створюють у житті малюка лише дискомфорт.

Роль сім'ї у становленні та вихованні особистості не варто переоцінити. Особливо на сьогоднішній день, на думку Н. Савчук, коли на території нашої держави відбуваються воєнні дії, безперечно кожна дитина потерпає від нерозуміння багатьох ситуацій, від насилля, отримує психологічні травми та стрес. Не завжди сучасна соціальна ситуація задовольняє дитячі потреби у моральних почуттях, збагачення неповторними образами середовища, яке їх оточує та яскравими враженнями. Саме тому сучасне суспільство втратило надто багато сімейних традицій та цінностей, які наповнюють дитину

глибоким духовним змістом та дарують її життя. Н. Савчук стверджує, що сьогодні приділяється більше уваги на інтелектуальний розвиток дитини. Дуже рано сучасні батьки починають примушувати свою дитину до інтелектуальних зусиль, до яких дитина часто не готова ні фізично, ні морально. Тоді як для дітей важливішим є живлення сфери їх моральних почуттів та розвиток внутрішнього життя. Обов'язкове здорове спілкування є незмінним інструментом у формуванні морально здорової особистості дитини [41].

Так як сьогодні наша держава переживає непростий історичний період, то найбільша небезпека криється не лише у змінах політичної системи чи у руйнуванні економіки, а й у руйнуванні моральних засад особистості. У зв'язку з цим сім'ї відводиться особлива роль, яка визначає її незмінною формою відтворення суспільного життя дитини дошкільного віку та чинника морального виховання.

У дитини-дошкільника формування буденної моральності відбувається на основі включення її у систему соціальної взаємодії. Засвоєння моральних уявлень, знань про моральні вимоги та норми, перетворення їх на відповідні мотиви поведінки, передбачає усвідомлення дитиною системи моральних цінностей. Базовими елементами моральної сфери особистості дошкільника виступають ціннісні орієнтації та цінності, пов'язуючи у свідомості дитини в єдине ціле буденні та адекватні моральні уявлення [42].

Разом з тим, варто зазначити, що дітям дошкільного віку особливо важко вибрати між суспільно важливими та особисто значущими мотивами. З метою того, щоб знання дитиною моральних норм не розходилося з їх реалізацією у поведінці, О. Кононко зазначає: «необхідною умовою є перетворення норми на внутрішню спонуку, мотив соціальної поведінки або раціональне прийняття дитиною моральної форми як необхідної, доцільної, корисної. Зовнішня соціальна норма має пов'язуватись в свідомості дошкільника з його моральними потребами, інтересами, переконаннями, мотивами, ідеалами, самооцінкою. Норма має перетворитись на внутрішню

вимогу дитини до самої себе, реалізовуватись без контролю і тиску ззовні» [17, с. 280]. Виникнення уявлень про моральні форми поведінки є першим етапом їх засвоєння.

Суперечливим та складним є процес морального розвитку дитини-дошкільника, і родині належить провідна роль у ньому. Діти отримують уявлення про моральні правила та норми, негативні або позитивні емоційні реакції на свої вчинки лише у спілкуванні з люблячими батьками [8].

Ми погоджуємося з думкою О. Поліщук, про те що для батьків навчити дитину моральних принципів надзвичайно важливе завдання. Перша школа морального виховання дитини – це сім'я. Дуже швидко засвоюються дитиною правила поведінки, які прийняті в сім'ї і сприймаються нею як правила загальноприйнятої норми. Допомогти дошкільнятам визначитися з об'єктами їхніх почуттів та зробити їх суспільно цінними – найперше завдання батьків. Відчувати дитині задоволення після зробленого правильного вчинку дозволяють почуття, або ж навпаки – якщо норми моральності були порушені, то змушують відчувати докори сумління. Якраз в дитинстві закладається основа таких почуттів, і обов'язком батьків є допомогти у цьому своїй дитині. Справлятися з негативними емоціями після неприємних новин, обговорювати моральні питання, тобто цілісно формувати систему моральних цінностей [36].

Історично в Україні склалася своя система виховання, у якій самобутність українського народу та його національні риси виражені максимально. В цілому моральний розвиток та виховання особистості здійснюється у процесі родинно-громадсько-освітнього виховання. Без обговорення з дитиною моральної сторони вчинків інших людей, персонажів казок, художніх творів неможливе ефективне моральне виховання. Здатність висловлювати власні почуття діти формують у спілкуванні, розвивають вміння співпереживати та співчувати, що для морального розвитку дошкільника дуже важливо. До формування «комунікативної глухоти» може призвести невміння розуміти навколишніх, невміння висловлювати власні

емоції. В майбутньому це може негативно відбитися в процесі формування особистості та стати причиною конфліктів дитини з однолітками. Тому дуже важливо у родині розвивати здатність дитини до співпереживання, співчуття, збагачувати мову дітей лексикою, яка виражає почуття, переживання, емоції, звертати увагу дитини на те, що відчувають інші люди [21].

Виховання у родині будується таким чином, щоб застерегти дитину від морального лицемірства, не допускати порушень норм поведінки наодинці, а не лише в присутності батьків, привчати її до моральної стійкості. Моральний розвиток дошкільнят – справа складна та тонка. Тут немає місця непослідовності, фальші, нещирості між взаєминами батьків та дітей. Жодна дитина не народжується моральною або аморальною, такою вона стає поступово залежно від того, яке виховання отримує та у якому середовищі живе. Великою силою у формування моральності дитини є батьківський приклад. Сьогодні для багатьох родин аморальним є те, коли людина працює погано або зовсім не працює. Аморально робити одне, а говорити зовсім інше, або ж зовсім нічого не робити. Від наявності соціальних та моральних установок, спільних інтересів та душевного здоров'я залежить клімат сім'ї. Зміцнюють будь-яку сім'ю сімейні та громадська свята, загальні турботи та справи, спільний відпочинок та дозвілля, будні, які наповнені корисним змістом, тому важливий засіб морального розвитку та виховання дитини – організація такого дозвілля. Батьки у будь-яких найважчих ситуаціях повинні зважати на почуття власної гідності дитини, прагнути до взаєморозуміння, бачити у дитині особистість, бути справедливими у оцінці її вчинків, створювати найкращий моральний клімат в родині. Найважливішим критерієм оцінки морального розвитку дитини можна вважати її вміння застосовувати моральні знання у самостійній діяльності, проявляти допомогу, милосердя та увагу.

Необхідно зазначити, що хибною є думка батьків про те, що у дітей варто формувати лише прості моральні уявлення, такі, як правдивість, любов, чесність. Однак, вони не враховують того, що, наприклад, виховання доброти

та чесності є невід'ємною складовою у формуванні якостей особистості-громадянина. Дошкільник, пізнаючи світ, опановує знання, при цьому опираючись на судження та думку батьків, їх авторитет. Ось чому батькам потрібно чітко зважати, наскільки дитина об'єктивна у власному судженні, як вона реагує на кожну суспільну подію. Добре, коли тато та мама орудують майстерністю переконання. Проте, на розвиток особистості негативно впливає надмірна опіка батьків, при цьому моральний розвиток та виховання зводиться нанівець або загальмовується. Переконання особистості, якими ґрунтовними вони не були б, набувають сили лише у випадку перетворення у вчинок. При цьому особистий приклад батьків є особливо важливим. Моральне обличчя дитини залежить від сім'ї.

Таким чином можемо підвести підсумки, що дошкільне дитинство – це період, коли фундаментальні цінності формуються і закладаються у психіку малюка. Умови домашнього виховання відіграють надзвичайно важливу роль у моральному розвитку дошкільників. Це час, коли батьки, як перші наставники, впливають на формування характеру, моральних принципів, уявлень та етичних цінностей своєї дитини.

По-перше, моделюючи власну поведінку, батьки створюють приклад для наслідування. Діти навчаються спостерігаючи за тим, як батьки ведуть себе в різних ситуаціях. Тому, починаючи з простих дій, таких як виявлення поваги до інших, дошкільники поступово засвоюють основні моральні уявлення та принципи.

По-друге, домашнє виховання передбачає створення атмосфери, де дитина відчуває себе любленою, підтриманою та захищеною. Це стимулює формування в них емпатії, доброзичливості та співчуття до інших людей.

По-третє, батьки можуть використовувати різноманітні методи навчання моральних цінностей, такі як оповідання, рольові ігри та взаємодія з казками, щоб допомогти дітям зрозуміти правильну та неправильну поведінку. Крім того, умови домашнього виховання можуть сприяти розвитку самоповаги та самосвідомості у дітей. Підтримка, яку вони

отримують вдома, допомагає їм розуміти власну цінність та впевненість у собі, що впливає на їхню моральну поведінку.

Отже, домашнє виховання є важливим чинником у моральному розвитку дошкільників. Батьки, як основні наставники, мають великий вплив на формування характеру та моральних цінностей своїх дітей, створюючи умови для їхнього зростання у відповідальних, етичних та соціально-свідомих особистостей.

Висновки до першого розділу

У галузі психології, педагогіки, філософії, соціології проблема розвитку моральних уявлень знаходиться під пильною увагою фахівців. Наукові праці фахівців свідчать про те, що ця проблема доволі актуальна та складна на сьогоднішній день. Проблемі розвитку моральних уявлень присвятили свої праці такі вчені, як О. Кононко, К. Платонов, М. Боришевський, О. Леонтєв, Т. Титаренко, Г. Балл, Ж. Піаже, Р. Павелків, І. Бех, С. Рубінштейн, М. Савчин, В. Зінченко, К. Вілюнас та інші. Це лише декілька прикладів вчених, які займалися дослідженням питання розвитку моральних уявлень. Їхні дослідження внесли значний вклад у розуміння цього складного процесу та допомогли сформулювати основні теорії та концепції в цій області.

Ми дослідили, що стан проблеми розвитку моральних уявлень у психологічній науці свідчить про постійний розвиток і вдосконалення підходів до вивчення цього складного та важливого питання.

У процесі дослідження особливостей розвитку моральних уявлень дошкільників, нами було з'ясовано, що цей період у житті дитини є дуже важливим для формування її моральної свідомості та ціннісних орієнтацій. На основі аналізу психологічних аспектів розвитку цих уявлень, можна зробити наступні висновки:

По-перше, емпатія та співчуття, які формуються у дитини на цьому етапі, відіграють важливу роль у розвитку її моральних цінностей. Розуміння почуттів інших людей дозволяє дітям виявляти більш розумну та турботливу поведінку.

По-друге, оточуюче середовище, зокрема сім'я, друзі та вихователі, має величезний вплив на формування моральних уявлень у дошкільників. Позитивне моральне середовище та приклади дорослих сприяють усвідомленню правильних моральних стандартів.

По-третє, ігрова діяльність є важливим засобом для експериментування з різними ситуаціями та розвитку моральних уявлень. Гра дозволяє дітям виявляти свої емоції та вчитися співпраці та взаєморозумінню.

Нарешті, формування особистої ідентичності дитини є важливим аспектом її морального розвитку. Підтримка її індивідуальності допомагає їй усвідомити власні цінності та переконання, що впливають на формування моральних уявлень.

У сучасному світі, де темпи життя постійно зростають, а вплив зовнішніх факторів на дитину стає все більшим, домашнє виховання має велике значення у формуванні моральних цінностей та характеру дошкільників. Здатність батьків створити підтримливе середовище для виховання своїх дітей, де домінують любов, повага та емпатія, визначає успішність їхнього морального розвитку. Важливість прикладу, який батьки надають своїм дітям, не може бути переоцінена, оскільки він впливає на формування моральних принципів та етичних цінностей. Використання різноманітних методів навчання, спрямованих на розвиток емпатії, доброзичливості та самоповаги, є ключовим аспектом виховання добрих та відповідальних громадян. Таким чином, домашнє виховання виступає важливою складовою в моральному розвитку дошкільників, допомагаючи їм стати етичними та соціально-свідомими особистостями у майбутньому.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЩОДО РОЗВИТКУ МОРАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Характеристика програми та методики емпіричного дослідження

Після опрацювання теоретичних аспектів психологічних особливостей розвитку моральних уявлень дошкільників в умовах домашнього виховання та зважаючи на те, що дана проблема вивчена недостатньо, нами було організовано та проведено комплексне емпіричне дослідження даного феномену. Об'єктом нашого дослідження виступили моральні уявлення дошкільників, зокрема, психологічні засади розвитку моральних уявлень дітей дошкільного віку та особливості їх становлення в умовах домашнього виховання.

Наше емпіричне дослідження щодо розвитку моральних уявлень дошкільників в умовах домашнього виховання складалося з трьох етапів. Перший етап – теоретичний (підготовчий), на якому ми опрацьовували літературу з досліджуваної проблеми, складали програму дослідження, підбирали різні діагностичні методики. Це дало змогу нам визначити предмет та об'єкт дослідження, охарактеризувати мету та поставити завдання для її вирішення.

На даному етапі ми опрацювали та вивчили наукову літературу за такими питаннями:

- ✓ теоретичні аспекти морального розвитку дітей;
- ✓ психологічні засади формування моральних цінностей у дошкільному віці;
- ✓ роль домашнього середовища у формуванні моральних уявлень дітей;
- ✓ взаємодія сім'ї та соціального середовища в процесі морального виховання;

- ✓ вплив сімейних відносин на моральний розвиток дитини;
- ✓ особливості домашнього виховання як фактору морального розвитку;
- ✓ рекомендації для батьків щодо покращення морального виховання вдома.

Ці питання допомогли систематизувати та обґрунтувати тему дипломної роботи, а також провести емпіричне дослідження у напрямку розвитку моральних уявлень дошкільників в умовах домашнього виховання.

Другий етап – емпіричний. Він тривав протягом періоду переддипломної практики з 19.02.2024 року по 03.03.2024 року. На даному етапі ми визначили базу дослідження, обрали контингент та провели емпіричне дослідження, яке включало вивчення рівня сформованості моральних уявлень дітей дошкільного віку, а також обробили та інтерпретували отримані результати.

Останній етап – узагальнюючий, його мета – підбиття підсумків дослідження та формулювання висновків.

Мета емпіричного дослідження дипломної роботи полягає у з'ясуванні рівнів сформованості моральних уявлень дошкільників в умовах домашнього виховання. На основі цього нами поставлено наступні завдання:

- 1) підібрати методики та організувати дослідження моральних уявлень особистості дошкільного віку;
- 2) провести емпіричне дослідження;
- 3) обробити та інтерпретувати результати;
- 4) розробити рекомендації батькам щодо покращення морального виховання вдома;
- 5) сформулювати ґрунтовні висновки.

З метою досягнення поставленої цілі та вирішення описаних вище завдань нами були використані теоретичні та емпіричні методи дослідження. Серед теоретичних методів ми використовували метод опрацювання психологічної літератури з досліджуваної теми, індукція та дедукція, аналіз та синтез. Серед емпіричних – експеримент, наукове спостереження, метод

психодіагностичного обстеження, методи математико-статистичної обробки отриманих даних.

Найвідповідальнішим завданням емпіричного дослідження, на наш погляд, стало визначення критеріального апарату дослідження. Критерії та показники сформованості моральних уявлень дітей дошкільного віку визначаються за допомогою теоретичного аналізу сутності поняття «моральний розвиток» як непростого інтеграційного явища та характеристик змісту його компонентів. Оскільки моральні уявлення та їх формування є складовими морального розвитку, ми вирішили дослідити їх з позицій сформованості у дошкільників складових компонентів моральних норм. У процесі дослідження та на підставі аналізу наукової літератури до структури формування моральних норм дошкільників ми віднесли наступні компоненти:

- ✓ когнітивний компонент;
- ✓ емоційно-ціннісний;
- ✓ поведінковий.

Вивчення когнітивного компонента передбачає вивчення моральних уявлень особистості, усвідомлення дітьми моральних правил, норм, стандартів, понять.

В цьому віці діти починають формувати свій моральний компас, розуміючи, що є «правильним» або «неправильним» у їх діях. Дошкільники поступово розвивають уявлення про моральність, включаючи розуміння таких понять, як справедливість, добро, зло, дружба тощо. Також вони вивчають і внутрішньо усвідомлюють моральні правила і норми, які суспільство вважає важливими. Наприклад, вони можуть розуміти, що битися – це неправильно, а допомагати – правильно. В цілому, когнітивний компонент моральної сфери дошкільника відображає їхнє розуміння моральних аспектів та їхню здатність застосовувати ці знання в різних життєвих ситуаціях.

Для проведення психодіагностичного дослідження когнітивного компонента моральних уявлень особистості в період дошкільного дитинства ми використали такі стандартизовані методики:

- ✓ Методика «Два будиночки» в модифікації Р. І. Говорової та Є. К. Ягловської;
- ✓ Методика Р. Р. Калініної «Закінчи історію»;
- ✓ Методика розроблена лабораторією виховання морально-етичної культури ДержНДІ сім'ї та виховання РАО «Діагностика моральної мотивації».

Методика «Два будиночки» в модифікації Р. І. Говорової та Є. К. Ягловської має на меті визначити міжособистісні відносини дошкільника з окремо взятими людьми з його оточення (братів, сестер, батьків, однолітків). Під час тесту на аркуші паперу малюються два будиночки: один червоного кольору, інший – чорного. Малюнок робиться на очах у дитини за допомогою чорного і червоного олівця.

Після цього дитині дається *інструкція*: уяви, що червоний будиночок належить тобі, в ньому багато красивих іграшок, і ти можеш запросити до себе всіх, кого захочеш, а в чорному будиночку іграшок немає. Потім дитина повинна подумати і сказати, кого з своїх оточуючих вона запросила б до себе, а кого поселила б у чорному будиночку.

Дорослий записує результати, а потім запитує, чи не бажає дитина змінити когось місцями або чи не забула вона когось. При переселенні «мешканців» з одного будинку в інший потрібно враховувати пояснення дитини або формулювання питання (чиє бажання вплинуло на переселення). Найважливіше значення має те, куди дитина «поселила» батьків, братів і сестер.

Інтерпретація результатів:

Інтерпретуючи результати тесту, слід звернути увагу на те, скільки дітей дитина помістила в червоному і чорному будиночках, відносно кого з дітей групи зроблений позитивний, а відносно кого негативний вибір. Для

кожної дитини рахують число позитивних (кількість балів із знаком «+») і негативних виборів (кількість балів із знаком «-») з боку інших, потім з більшого віднімають менше і ставлять знак більшого числа.

3 бали – +4 та більше – це достатньо упевнені в собі діти, привабливі зовні, «соціометричні зірки», мають авторитет серед однолітків, охоче граються з оточуючими людьми, дружелюбні та відкриті.

2 бали – від +1 до +3 (немає виборів зі знаком «-») – це дошкільники, які віддають перевагу спілкуванню та іграм з постійним обмеженим колом друзів та рідних. При цьому вони майже не конфліктують з іншими.

1 бал – від -2 до +2 (сума складається з «+» та «-») – достатньо товариські, активні, рухомі, проте часто конфліктні діти, вони легко вступають у гру, а також легко відмовляються грати та сваряться, легко забувають образи, часто кривдять та ображають інших.

0 балів – від 0 та нижче – як правило, це діти малоактивні, які не прагнуть до контактів з іншими, полюбляють гратися на одинці. Часто однолітки їх відкидають.

Методика Р. Р. Калініної «Закінчи історію» призначена для того, щоб вивчити, як дошкільники усвідомлюють моральні норми.

В рамках цієї методики дітям пропонуються різні історії або ситуації, які вони повинні самостійно продовжити своїми власними думками. Після того, як дитина завершує історію, результати її відповідей аналізуються за певними критеріями, які визначені автором методики. Ці критерії включають:

- називання моральної форми поведінки;
- правильність оцінки своєї власної поведінки.
- наявність мотивації за своєю оцінкою.

На основі цих критеріїв дитині можуть бути присвоєні бали, які відображають рівень її моральної самосвідомості та розуміння соціальних ситуацій.

Інтерпретація результатів:

3 б. – дитина називає моральну норму, правильно оцінює поведінку і мотивує свою оцінку.

2 б. – дитина називає моральну норму, правильно оцінює поведінку, але не мотивує свою оцінку.

1 б. – дитина оцінює поведінку як позитивну чи негативну (правильну чи неправильну, добру чи погану), але оцінку не мотивує.

0 б. – дошкільник не може оцінити моральні вчинки.

Методика розроблена лабораторією виховання морально-етичної культури ДержНДІ сім'ї та виховання РАО «Діагностика моральної мотивації» є інструментом для вивчення моральних мотивів у людей, зокрема у дітей дошкільного віку. Вона використовується для оцінювання та аналізу морально-етичних аспектів поведінки та розвитку особистості. Може включати різні завдання, тести, анкети або ситуації, які допомагають виявити і розуміти моральні мотиви та цінності особистості.

Інструкція: Психолог зачитує дитині 4 запитання та варіанти відповіді до них (додаток Б). Дитина повинна вибрати одну правильну відповідь.

Інтерпретація результатів:

Ключ позитивних відповідей: 1-а, 2-г, 3-а, 4-а.

Далі психолог підраховує суму позитивних відповідей, даних дитиною.

4 бали – високий рівень;

2, 3 бали – середній рівень;

1 бал – низький рівень;

0 балів – дуже низький рівень.

Вивчення емоційно-ціннісного компонента передбачає вивчення соціально-моральних емоцій, моральних почуттів, моральної оцінки та самооцінки, моральних мотивів дошкільника.

Емоційно-ціннісний компонент моральної сфери дошкільника – це сукупність емоційних проявів, переживань та реакцій, які впливають на його моральний розвиток, уявлення про мораль, а також на сприйняття та розуміння моральних принципів та норм.

У дошкільному віці емоції відіграють важливу роль у формуванні моральних цінностей та навичок. Емоційна реакція дитини на моральні ситуації, спілкування з однолітками та дорослими, а також її власні переживання від власної поведінки є ключовими складовими емоційного компоненту моральної сфери.

Наприклад, такі емоції, як співчуття, гнів, радість чи вина, можуть впливати на те, як дитина реагує на ситуації, пов'язані з моральними виборами. Вони допомагають дитині відчувати, що є правильним і неправильним у її власних та чужих діях. Емоційно-ціннісний компонент моральної сфери дошкільника – це важлива частина його морального розвитку, яка визначається його емоційними відгуками та переживаннями у відношенні до моральних аспектів життя.

За допомогою методики І. Б. Дерманової «Сюжетні картинки» та методики «Що ми цінуємо в людях?» ми здійснили діагностику емоційно-ціннісного компонента моральних норм дітей дошкільного віку.

Методика І. Б. Дерманової «Сюжетні картинки» призначення для вивчення емоційного ставлення дитини до моральних норм.

У цьому тесті дитині показують картинки, на яких зображені дії однолітків, які можуть бути розцінені як позитивні або негативні (додаток В). Дослідження проводиться індивідуально, при цьому фіксуються емоційні реакції дитини, а також її пояснення. Дитина має дати свою моральну оцінку зображеним на малюнку діям, що допомагає з'ясувати, яке ставлення дитини до моральних норм. Особлива увага приділяється оцінці того, наскільки адекватними є емоційні реакції дитини на моральні ситуації: позитивна емоційна реакція (наприклад, посмішка або схвалення) на морально правильні дії та негативна емоційна реакція (наприклад, осуд або обурення) на аморальні.

Інструкція до методики: «Розклади картинки так, щоб з одного боку лежали ті, на яких намальовані добрі вчинки, а з іншого – погані. Розкладай та пояснюй, куди ти покладеш кожен картинку та чому».

Інтерпретація результатів:

3 бали – емоційні реакції дитини адекватні, вона доводить свій вибір, може навіть назвати моральну норму. Емоції проявляються в міміці, вони яскраві та щирі;

2 бали – дитина доводить свої дії правильно розкладаючи картинки, її емоційні реакції виражені слабо, однак вони адекватні;

1 бал – дитина не може обґрунтувати свої дії, правильно розклавши картинки. Емоційні реакції не адекватні;

0 балів – у дитини відсутні емоційні реакції або вони неадекватні, картинка вона розкладає неправильно.

Методика «Що ми цінуємо в людях?» призначена для виявлення моральних орієнтацій дитини. У цьому тесті дитині пропонується подумки обрати двох своїх знайомих: одна з них є хорошою людиною, на яку дитина хотіла б бути схожою, інша – поганою. Після цього їй пропонується назвати якості, які подобаються та які не подобаються у цих осіб, і навести три приклади вчинків, що характеризують ці якості. Дослідження проводиться індивідуально.

У цьому тесті дитина має дати моральну оцінку вчинкам, що дозволяє виявити ставлення дітей до моральних норм. Особлива увага приділяється оцінці адекватності емоційних реакцій дитини на моральні норми: позитивна емоційна реакція (усмішка, схвалення тощо) на моральний вчинок та негативна емоційна реакція (засудження, обурення тощо) – на аморальний вчинок.

Інтерпретація результатів:

3 бали – дитина проявляє адекватні емоційні реакції, вміє обґрунтувати свій вибір моральним установам, її ставлення до моральних норм стійке та активне;

2 бали – емоційні реакції дитини, її оцінки вчинків та моральні орієнтири адекватні, проте ставлення до моральних норм ще не достатньо стійке;

1 бал – у дитини присутні моральні орієнтири, але вона не пране їм відповідати, або взагалі вважає це недосяжною мрією. Ставлення до моральних норм пасивне та нестійке, проте дитина адекватно оцінює вчинки. Емоційні реакції неадекватні;

0 балів – у дитини відсутні чіткі моральні орієнтири. У неї нестійке ставлення до моральних норм та вона неправильно пояснює вчинки. Відсутні або неадекватні емоційні реакції.

Поведінковий компонент – це реальне виконання моральних вимог та норм, моральні вчинки, звички дії. Його вивчення передбачає вивчення проявів моральної поведінки дитини у ситуації морального вибору.

Комплексна діагностика поведінкового компонента поєднувала в себе такі психологічні методи та прийоми, як спостереження, бесіда, анкетування батьків.

Метод спостереження за дітьми дошкільного віку для оцінки морального розвитку – це процес систематичного спостереження за поведінкою та взаємодією дітей у різних ситуаціях, які можуть мати моральний аспект. Основна мета цього методу – збір і аналіз інформації про моральні аспекти поведінки, емоційні реакції та взаємини між дітьми в процесі їхнього щоденного життя.

Спостереження проводилося в різних контекстах, таких як групові заняття, вільна гра, робота в малих групах або індивідуальні взаємодії з дорослими та однолітками. Під час спостереження ми звертали увагу на такі аспекти:

- ✓ поведінка (ми спостерігали, як діти ведуть себе у різних ситуаціях, чи дотримуються вони моральних норм та правил);

- ✓ спілкування (ми аналізували, як діти спілкуються один з одним, як вони вирішують конфлікти, яким чином вони висловлюють свої емоції та реагують на емоційні прояви інших;

✓ емоційні реакції (ми фіксували, які емоції викликають у дітей різні ситуації та дії інших, як вони реагують на почуття інших та наявність моральних аспектів у цих емоційних виявах);

✓ взаємодопомога (ми спостерігали, як діти співпрацюють та допомагають один одному, як вони діляться з іншими).

Після збору інформації ми провели її аналіз з метою зрозуміти рівень морального розвитку дитини та виявити можливі тенденції або проблеми в цій сфері.

Метод бесіди проводили індивідуально з кожною дитиною. Для вивчення моральних уявлень дошкільників за допомогою бесіди ми використали ряд таких запитань:

- На твою думку, кого можна назвати добрим (злим)?
- Як ти вважаєш, хто такий боягуз?
- Яка людина називається чесною (нечесною)?
- Кого можна назвати жадним (щедрим)?
- Кого можна назвати чемним (нечемним)?
- Які вчинки потрібно робити, на твою думку, щоб бути доброю людиною?

Оцінювання сформованості моральних уявлень в результаті спостереження та бесіди ми здійснювали за наступними показниками:

3 бали – дитина адекватно поводить себе у різних ситуаціях, володіє уявленнями про моральні форми поведінки, співпрацює та допомагає одноліткам та дорослим, правильно оцінює поведінку інших та мотивує свою оцінку;

2 бали – у дитини присутні знання щодо більшості характеристик моральних форм поведінки, вона правильно оцінює поведінку інших, але не аргументує її, інколи конфліктна;

1 бал – у дошкільника присутні фрагментарні знання про моральні форми поведінки, він не реагує на емоційні прояви інших, частково поводить себе неадекватно у різних моральних ситуаціях;

0 балів – у дитини зовсім відсутні знання, усвідомлення та розуміння моральних норм, вона не може оцінити вчинки інших, веде себе неадекватно.

З метою отримання додаткової інформації про особливості формування моральних норм дошкільників ми провели анкетування батьків. Анкета допомогла конкретніше оцінити розуміння дорослими поняття моральної поведінки, їх ставлення до виховної функції, а також їх вплив на розуміння та дотримання дошкільниками моральних форм поведінки (додаток Г).

За допомогою анкети батьки можуть оцінювати, наскільки їхня дитина розуміє та дотримується моральних норм, таких як чесність, відповідальність, повага до інших тощо. Також можуть розповісти про те, як їхня дитина взаємодіє з іншими дітьми, чи проявляє вона емпатію, розуміння та допомогу. Загалом анкета містить запитання, спрямовані на отримання повної картини рівня сформованості моральних норм у дошкільника. Після збору і аналізу відповідей ми отримали більш об'єктивну оцінку морального розвитку дитини та виявили можливі проблемні або потенційно корисні аспекти для подальшого вдосконалення.

Інтерпретація результатів анкети, на наш погляд, може бути наступною:

3 бали – високий рівень сформованості моральних норм. Батьки дошкільників часто проводять разом з ними час, вони завжди показують свою любов дитині, їх поганій настрій ніколи не відбивається на спілкуванні з дитиною. Це вказує на те, що батьки сприймають, що їхня дитина має винятково розвинене розуміння та дотримання моральних принципів, і є прикладом моральної високоморальної поведінки.

2 бали – середній рівень сформованості моральних норм. Такі батьки проявляють справедливість в оцінюванні поведінки дитини, майже завжди дотримують обіцянки, якщо щось дитині пообіцяли, свою любов проявляють лише як нагороду за щось зроблене, за хороший вчинок, або коли необхідно пожаліти, задобрити. Це може свідчити про те, що батьки вбачають, що їхня дитина має високий рівень розуміння та дотримання моральних принципів та цінностей, і демонструє високий рівень моральної свідомості.

1 бал – низький рівень сформованості моральних норм. У дошкільника часто проявляються труднощі у спілкуванні з дорослими, вдома дитина грається дуже рідко більшість часу проводить з гаджетами, батьки лише інколи проводять час разом з дитиною. Це може означати, що батьки спостерігають, що їхня дитина має базове розуміння моральних понять та частково дотримується моральних норм, але існують області для подальшого розвитку.

0 балів – дуже низький рівень сформованості моральних норм. Найчастіше вдома дитина грається, гуляє, малює, ліпить сама. Члени сім'ї у такій родині не дотримуються єдиного методу виховання, часто використовують примус та покарання. У них не прийнято проявляти любов до дитини, вони часто свій негатив зганяють на дитину. Це може вказувати на те, що батьки сприймають, що їхня дитина має обмежене розуміння моральних понять та недостатню усвідомленість моральних норм.

У взаємодії описані вище когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти забезпечують єдність поведінки та свідомості дитини дошкільного віку.

Відповідно до розробленої нами діагностичної програми ми виділили чотири рівні сформованості моральних уявлень дітей дошкільного віку. Максимально рівень сформованості моральних уявлень може бути оцінений у 22 бали, оскільки кожна з методик оцінюється за 3-х бальною системою (одна за 4-х бальною), а мінімально – 0 балів. Отже:

- високий рівень – 17-22 бали;
- середній – 12-16 балів;
- низький – 7-11 балів;
- дуже низький – 0-6 балів.

Нижче наведемо характеристику даних рівнів.

Високий рівень – дитина демонструє глибоке розуміння моральних понять та принципів. Вона проявляє емпатію та чуйність до почуттів інших дітей, виявляє вміння допомагати та проявляти взаємопідтримку у складних

ситуаціях. Дошкільник дотримується моральних норм у своїй поведінці та взаємодії з іншими. Така дитина завжди говорить правду, поважає гідність інших людей, допомагає ровесникам та дорослим, проявляючи при цьому емпатію. У неї стійка система переконань щодо добра та зла, справедливості та несправедливості, чесності та нечесності. На оцінки та зауваження оточуючих реагує адекватно. У моральних ситуаціях самостійно надає оцінку власним діям.

Середній рівень розвитку моральних уявлень – дитина має базове розуміння моральних понять та правил. Вона може дотримуватися деяких моральних норм, але іноді порушує їх через недостатнє розуміння. Дитина виявляє спроби допомагати іншим, але не завжди розуміє, як це робити ефективно. Моральне ставлення до інших має епізодичний характер. Дошкільник допомагає іншим, однак при цьому наголошує на власних позитивних вчинках. Правильно оцінює поведінку інших, називає оральну форму поведінки, але не мотивує її виконання. Аргументовану моральну оцінку власних дій може дати лише з допомогою дорослих. На зауваження реагує лише з боку важливого для нього дорослого. Дитина свідомо розуміє, що потрібно бути хорошим, слухняним, нікого не ображати, щоб тебе любили. Характерна нестійка система поглядів та переконань щодо добра та зла, чесності та нечесності.

Низький рівень – дитина може демонструвати обмежене розуміння моральних понять та правил. Вона часто порушує моральні норми через відсутність усвідомлення їх значення. Може проявляти недбалість до почуттів інших та бути егоїстичною в певних ситуаціях. Час від часу допомагає своїм друзям, але це відбувається епізодично, не є постійним явищем. Вона демонструє моральність лише тоді, коли цього вимагає дорослий. Коли потрібно приймати моральні рішення, вона часто виявляє невпевненість і змішані почуття. Щодо її ставлення до ровесників, воно може бути справедливим, але це теж відбувається не постійно. Дитина має загальні уявлення про моральність, але вони часто неповні та орієнтовані на зовнішні

дії. Вона майже не оцінює моральні аспекти поведінки, ні власної, ні інших осіб, і не реагує на зовнішні впливи. Моральна позиція в її випадку ще не сформована.

Дуже низький рівень – дитина проявляє обмежене або відсутнє розуміння моральних понять та норм. Вона не виявляє емпатії або співчуття до інших. Може проявляти агресивну чи деструктивну поведінку без усвідомлення її наслідків для інших. Дошкільник не проявляє бажання допомагати іншим, навіть часом перешкоджає. Він може говорити неправду і не завжди діє морально, навіть під впливом дорослого. До своїх ровесників ставиться несправедливо і може виявляти неприязнь. В уявленнях про моральність часто спостерігається неадекватність, і він може не розуміти моральні аспекти своєї поведінки та стосунків з іншими. Дитина або не оцінює власну поведінку, або робить це неадекватно. Вона не має вираженої моральної позиції і не реагує на зауваження, вимоги або оцінки оточуючих.

Отже, у даному підрозділі нашого наукового дослідження ми детально описали організацію нашого емпіричного дослідження, а також обраний нами методичний інструментарій з вивчення рівня сформованості моральних уявлень дошкільників. Сьогодні у психологічній науці розроблено велику кількість методик щодо тематики нашого дослідження, однак ми, обираючи, орієнтувалися на більш відомі та зрозумілі. Також важливим аспектом, який ми враховували – це відповідність методики віковим показникам, адже наше дослідження проходило на особах 5-6 років.

2.2. Характеристика вибірки дослідження

Характеристика вибірки дослідження – це важливий елемент дослідницької роботи, оскільки належна увага до деталей вибірки забезпечує надійність та об'єктивність отриманих результатів.

Вибірка для дослідження моральних уявлень дошкільників була підібрана з урахуванням різноманітності виховних підходів в сім'ях та

різноманітних соціокультурних контекстів. При виборі вибіркової групи було враховано різноманітність за такими параметрами, як вік, стать, етнічна приналежність, місце проживання та особливості родинної ситуації.

Виконуючи підбір вибірки ми прийняли рішення дослідити як дітей дошкільного віку так і їх батьків. Вважаємо, що дослідження батьків може допомогти краще зрозуміти контекст, у якому формуються моральні уявлення дітей дошкільного віку, і виявити чинники, які впливають на цей процес. Вивчення батьківських переконань, цінностей та підходів до виховання може відігравати ключову роль. Дослідження того, наскільки батьки дотримуються власних моральних принципів та чи відповідають їм у своєму житті, оцінка того, які аспекти морального розвитку батьки вважають найважливішими та як їхні дії та підходи можуть впливати на моральний розвиток їхніх дітей, дослідження методів та стратегій, які використовуються батьками у вихованні своїх дітей являються важливими аспектами у формуванні моральних уявлень дитини.

Вибірка досліджуваних складалася з двох груп: I група – дошкільники старшої групи закладу дошкільної освіти віком 5-6 років у кількості 25 чоловік; II група респондентів – батьки дітей-дошкільників у кількості 25 чоловік. Однакова кількість дітей та батьків пояснюється тим, що в дослідженні брали участь лише один із батьків (або матір, або батько).

Характеристики батьків:

- ✓ Вік: від 23 до 40 років.
- ✓ Стать: обидва гендери.
- ✓ Соціальний статус: різноманітний (включаючи різні рівні освіти, професій та доходів).
- ✓ Сімейний статус: одружені, батьки-одинаки, подружжя в статусі співжиття.

Варто зазначити, що анкетування батьків ми проводили у дистанційній формі. Адже вважаємо, що це значно простіше, ефективніше та зручніше як для нас, так і для респондентів. Також це дало нам змогу значно

оптимізувати витрати часу. Респонденти, після дистанційної реалізації анкетування направляли свої результати на нашу електронну пошту. Усі бланки з результатами ми збирали, систематизували та відповідно – аналізували.

Характеристики дітей:

- ✓ Вік: від 4 до 6 років.
- ✓ Стать: обидва гендери.
- ✓ Соціальний статус: різноманітний

Дошкільники походять з різних сімей, де батьки мають різні види занять, такі як робітники, фахівці, менеджери, підприємці тощо.

У старшій групі діти продовжують вчитися спілкуватися з однолітками та дорослими. Вони розвивають соціальні навички, навчаються ділитися та співпрацювати. Емоційно вони можуть проявляти як позитивні, так і негативні емоції, у тому числі відчуття страху, радості, образи, що є нормальним для цього віку.

У цьому віці діти починають формувати базові моральні уявлення та розуміння. Вони можуть розуміти поняття «правильно» та «неправильно» в контексті моральних ситуацій, хоча їх розуміння може бути ще досить простим і поверхневим.

Емпіричне дослідження ми проводили у лютому-березні 2024 року. Результати дослідження описані у розділі 3.

Висновки до другого розділу

Після дослідження теоретичних аспектів морального розвитку у дошкільників та враховуючи недостатність даних у цій області, ми організували та провели комплексне емпіричне дослідження рівня сформованості моральних уявлень дітей даної вікової категорії в умовах домашнього виховання.

Дослідження проводилося у три етапи: теоретичний (підготовчий), емпіричний та узагальнюючий. Під час теоретичного етапу ми здійснили

аналіз літератури, що стосується морального розвитку дітей, ролі сім'ї у формуванні цінностей та психологічних аспектів морального виховання. Емпіричний етап полягав у проведенні дослідження, обробці та інтерпретації отриманих результатів. На останньому етапі були зроблені висновки з проведеного дослідження та сформульовані рекомендації. Метою емпіричного дослідження було визначення рівнів сформованості моральних уявлень дошкільників в умовах домашнього виховання, а завдання включали підбір методик, збір та обробку даних, а також розробку рекомендацій для батьків. В ході дослідження ми використовували теоретичні та емпіричні методи, що дозволило отримати обґрунтовані результати з представленої проблеми.

Вибірка для дослідження моральних уявлень дошкільників була підібрана з урахуванням різноманітності виховних підходів в сім'ях та різноманітних соціокультурних контекстів. Враховуючи значення вибірки для надійності та об'єктивності отриманих результатів, були встановлені критерії для відбору досліджуваної групи. Вибірка складалася з двох груп: дошкільників старшої групи та їх батьків.

Щодо характеристик батьків, було враховано їхній вік (від 23 до 40 років), стать, соціальний статус (з різноманітними рівнями освіти, професій та доходів), а також сімейний статус.

Щодо дітей, у вибірку увійшли дошкільники старшої групи з різних сімей, де батьки мають різні види занять. Враховано вік (від 5 до 6 років), стать та соціальний статус.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ ДОМАШНЬОГО ВИХОВАННЯ

3.1. Проведення та інтерпретація наукового дослідження

У процесі дослідження дошкільників ми намагалися створити привітний емоційний тон, доброзичливу сприятливу атмосферу, шанобливе ставлення до особистості дітей.

Використовуючи психодіагностичні методики, ми звертали увагу на такі моменти:

- ✓ загальна емоційна реакція дитини на факт обстеження;
- ✓ розуміння дошкільником інструкції методики;
- ✓ зосередженість та працездатність дитини під час виконання завдання.

Далі ми проаналізуємо результати кожної з методик окремо, а також порівняємо отримані результати та зробимо відповідні висновки.

Аналіз результатів методики «Два будиночки» в модифікації Р. І. Говорової та Є. К. Ягловської.

У дослідженні взяли участь 25 дошкільників, що є репрезентативною вибіркою для такого типу дослідження.

Аналіз результатів цієї методики надав нам можливість отримати уявлення про моральні орієнтації та ставлення до понять «хороший» та «поганий» серед дітей дошкільного віку. Отримані результати вказують на рівень розвитку моральних уявлень, розуміння правильної та неправильної поведінки, а також на наявність емоційного ставлення до цих понять.

Дошкільники, які взяли участь у методиці, показали свої власні уявлення про моральні цінності на основі вибору «хорошої» та «поганої» людини і надання прикладів поведінки для обох категорій. Цей аналіз допоміг зрозуміти, як діти сприймають моральні норми та як ці норми відображаються у їхньому поведінковому відгуку.

Отже, за результатами методики «Два будиночки» ми отримали наступні показники:

- ✓ високий рівень (3 б.), що характеризує достатньо упевнених в собі дітей, привабливих зовні, які мають авторитет серед однолітків, охоче граються з оточуючими людьми, дружелюбні та відкриті отримали 9 осіб, що становить 36%. Ці діти «поселили» своїх батьків, сестер, братів, друзів у

червоний будиночок. Вони доброзичливі, адекватно реагують на моральні ситуації, проявляють повагу до правил, які впроваджені у їхній сім'ї. Ці дошкільники проявили чутливість до почуттів та потреб інших. У них достатньо розвинені моральні уявлення та здатність розрізняти між правильним та неправильним у моральних ситуаціях;

✓ середній рівень (2 б.), який характеризує дошкільників, які віддають перевагу спілкуванню та іграм з постійним обмеженим колом друзів та рідних, при цьому вони майже не конфліктують з іншими отримали 14 осіб, що становить 56%. У цих дітей не було виборів із знаком «-». Вони активно брали участь у виконанні завдань, однак інколи потребували допомоги. Дошкільники демонстрували різні емоційні реакції на представлені ситуації. Загалом, у них присутнє базове розуміння моральних понять, вони здатні співпрацювати з іншими, проте інколи проявляють труднощі із застосуванням моральних принципів у запропонованих ситуаціях.

✓ низький рівень (1 б.), який характеризує достатньо товариських, активних, рухомих, проте часто конфліктних дітей, які легко вступають у гру, а також легко відмовляються грати та сваряться, легко забувають образи, часто кривдять та ображають інших отримали 2 респондентів, що становить 8%. Ці діти проявили малу активність у виконанні завдання, не були зацікавлені у їх вирішенні. Також вони проявляли не достатній інтерес до ситуації «поселення» батьків, друзів у будиночок. Звідси можемо зробити висновок, що у них обмежене розуміння моральних понять та відсутні уявлення про моральні аспекти. Вони проявляють схильність до ізоляції та конфліктів у групі. На наш погляд, ці діти потребують додаткової підтримки з боку батьків для розвитку їх моральних уявлень.

Використовуючи методику «Два будиночки» ми не виявили дітей з дуже низьким рівнем розвитку моральних уявлень.

З метою кращого візуального сприйняття отриманих результатів вважаємо за доцільне представити отримані дані у вигляді таблиці (табл. 3.1.).

Таблиця 3.1

**Рівні сформованості моральних уявлень дошкільників за
результатами методики «Два будиночки»**

Рівні	Кількісні показники	Відсоткові показники
Високий	9	36%
Середній	14	56%
Низький	2	8%
Дуже низький	0	0%

Підсумовуючи результати даної методики робимо висновок, що у більшості респондентів періоду дошкільного дитинства середній рівень сформованості моральних уявлень, що говорить про установку на засвоєння базових моральних концепцій та відповідних навичок, але при цьому є необхідність у подальшій роботі з підвищення рівня розвитку моральних уявлень. Результати показують, що більшість респондентів мають базове розуміння моральних понять, але виявляють деякі недоліки у розумінні складніших моральних ситуацій та в умінні вживати адекватні моральні реакції. Це свідчить про необхідність подальшої розвивальної роботи з формування моральних уявлень у дітей дошкільного віку в умовах домашнього виховання.

Аналіз результатів методики Р. Р. Калініної «Закінчи історію».

В рамках даної методики ми пропонували дітям історії (додаток А), які вони повинні самостійно продовжити своїми власними думками. Після того, як дитина завершувала історію, результати її відповідей ми аналізували за такими критеріями:

- називання моральної форми поведінки;
- правильність оцінки своєї власної поведінки.
- наявність мотивації за своєю оцінкою.

На основі цих критеріїв кожній дитині ми присвоїли бали, які відображають рівень її моральної самосвідомості та розуміння соціальних ситуацій.

Отже, високий рівень (3 б.) притаманний 6 особам, що становить 24% усіх респондентів. Середній рівень (2 б.) розвитку моральної самосвідомості та розуміння соціальних ситуацій виявлено у 14 дошкільників, що становить 56%. Встановлено, що низький рівень (1 б.) у 3 осіб, що становить 12%, а дуже низький рівень (0 б.) показало 2 осіб, тобто 8%. Результати даної методики зображено у табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Рівні розвитку моральної самосвідомості та розуміння соціальних ситуацій за методикою «Закінчи історію»

Рівні	Кількісні показники	Відсоткові показники
Високий	6	24%
Середній	14	56%
Низький	3	12%
Дуже низький	2	8%

Як бачимо з таблиці, найбільший відсоток досліджуваних (56%) проявили середній рівень моральної самосвідомості та розуміння соціальних ситуацій. Ці діти продовжували пропоновані нами історії самостійно, однак їхні відповіді були менш конкретними або менш збалансованими з точки зору моральних аспектів. Вони називають певні моральні форми поведінки, але не завжди розуміють їх сутність. Не у всіх історіях дошкільники з середнім рівнем могли обґрунтувати оцінку власної поведінки.

Діти з високим рівнем (а таких ми виявили 24%) показали вміння адекватно розуміти соціальні ситуації та відтворювати морально прийнятні рішення у своїх продовженнях історій. Вони здатні чітко називати моральні форми поведінки, а їхні оцінки власної поведінки є правильними та мають обґрунтування.

У дітей з низьким рівнем (12%) спостерігаються відносно обмежені знання та розуміння моральних аспектів ситуацій. Вони проявляли труднощі у продовженні історій або вказуванні на моральні аспекти поведінки. Оцінка власної поведінки була неправильною або відсутньою.

Діти з дуже низьким рівнем (8%) продемонстрували серйозні труднощі з розумінням та відтворенням моральних аспектів ситуацій. У них присутні значні труднощі з продовженням історій та неспроможність вказати на моральні аспекти поведінки. Оцінка власної поведінки для них є практично неможливою.

Таким чином, методика «Закінчи історію» надає нам можливість оцінити рівень морального розвитку дітей та ідентифікувати області, в яких можна провести додаткову роботу з розвитку моральних уявлень в умовах домашнього виховання.

Аналіз результатів методики розробленої лабораторією виховання морально-етичної культури ДержНДІ сім'ї та виховання РАО «Діагностика моральної мотивації». За результатами даної методики нашого емпіричного дослідження ми отримали такі показники: з високим рівнем моральної мотивації ми виявили 4 осіб, що становить 16%, їх результат становив 4 бали. Середній рівень моральної мотивації визначено у 11 досліджуваних, що складає 44%, їх результат відповідав 3 та 2 балам. Також у 6 респондентів, що становить 24% результат був 1 бал, це означає, що рівень моральної мотивації у них низький. Результат 0 балів характеризує дуже низький рівень моральної мотивації і його отримали 4 осіб, що становить 16%. У таблиці 3.3 представлена зведена таблиця отриманих результатів.

Таблиця 3.3

Рівні розвитку моральної мотивації за методикою «Діагностика моральної мотивації»

Рівні	Кількісні показники	Відсоткові показники
Високий	4	16%
Середній	11	44%
Низький	6	24%
Дуже низький	4	16%

Як бачимо з таблиці, високий рівень (3 б.) моральної мотивації демонструють 16% дітей. Вони проявляють співчуття, намагаються допомогти іншим, відчувають емпатію та розуміння в моральних ситуаціях. Їхні відповіді свідчать про готовність допомогти іншим і виявляти позитивне ставлення до співрозмовника.

Діти, які мають середній рівень (2 б.) моральної мотивації (44%) можуть проявляти деяку готовність допомогти або виявляти співчуття, але це може бути менш чітко вираженим або конкретним у порівнянні з дітьми з високим рівнем. Їхні відповіді вказували на те, що вони не завжди розуміють моральні аспекти ситуацій повністю, або не завжди готові допомогти, але все ж таки виявляють певний ступінь соціальної свідомості.

Діти, які мають низький рівень (1 б.) моральної мотивації (24%), проявляють обмежену готовність допомогти або виявляти співчуття у моральних ситуаціях, але це виявляється нечітко або рідко. Їхні відповіді вказують на те, що вони не завжди розуміють важливість соціальних взаємин або не завжди проявляють емпатію.

Діти, які мають дуже низький рівень (0 б.) моральної мотивації (16%) проявляють відсутність готовності допомагати або виявляти співчуття у моральних ситуаціях. Їхні відповіді вказують на те, що вони не проявляють інтересу до потреб і почуттів інших або не розуміють важливість моральних цінностей.

Аналіз результатів методики І. Б. Дерманової «Сюжетні картинки». У цьому тесті ми показували дитині картинки, на яких зображені дії однолітків, які потрібно було розцінити як позитивні або негативні (додаток В). Дослідження проводилося індивідуально, при цьому фіксувалися емоційні реакції дитини, а також її пояснення.

В результаті отримали наступні дані: високий рівень (3 б.) моральної свідомості притаманний 9 особам, що становить 36% усіх респондентів. Можемо сказати, що такий індивід виявляє адекватні емоційні реакції на моральні ситуації, правильно розпізнає добрі та погані дії і може навіть називати моральні норми. Їхні емоції виражені яскраво і щиро, а їхня здатність обґрунтовувати свій вибір дозволяє зробити висновок про їх високий рівень моральної свідомості.

Середній рівень (2 б.) моральної свідомості за методикою «Сюжетні картинки» показали 13 осіб, що становить 52%. Такі діти під час дослідження правильно розпізнавали добрі та погані дії, розкладаючи картинки відповідно, і демонстрували адекватність своїх емоційних реакцій. Хоча їхні емоції могли бути менш виразними, але вони все ще здатні виявляти емпатію та розуміння моральних ситуацій.

Низький рівень (1 б.) моральної свідомості властивий 3 респондентам, що становить 12%. Таким особистостям характерні складнощі у правильному розпізнаванні добрих та поганих дій, у процесі дослідження вони не могли обґрунтувати свої вибори. Їхні емоційні реакції здебільшого були неадекватними, що свідчить про їхнє обмежене розуміння моральних ситуацій.

Дошкільників з дуже низьким рівнем (0 б.) моральної свідомості за результатами методики «Сюжетні картинки» ми не виявили. Результати діагностики рівня моральної свідомості зображено у табл. 3.4.

Таблиця 3.4

**Рівні розвитку моральної свідомості за методикою
«Сюжетні картинки»**

Рівні	Кількісні показники	Відсоткові показники
Високий	9	36%
Середній	13	52%
Низький	3	12%
Дуже низький	0	0%

Варто відмітити, що важливим аспектом під час виконання методики є емоційна адекватність дітей. Діти з вищими балами виявляють адекватні емоційні реакції, що свідчить про їхню здатність співчувати та розуміти моральні ситуації. Дана методика дозволяє виявити рівень розвитку емпатії у дітей, оскільки співвідноситься з їхньою здатністю розуміти почуття та потреби інших людей. Діти з низькими балами, на наш погляд, потребують додаткової підтримки та навчання з морального розвитку в умовах домашнього виховання, оскільки їхні відповіді та емоційні реакції є менш адекватними.

Аналіз результатів методики «Що ми цінуємо в людях?». Дана методика дозволила нам виявити рівень розвитку моральних орієнтацій у дітей. На основі її результатів ми зробили наступні висновки:

Високий рівень (3 б.) сформованості моральних орієнтацій за встановленими методикою критеріями виявили 5 осіб, що становить 20% усіх респондентів. Вони проявляють стійке та активне ставлення до моральних норм, адекватно оцінюють моральні вчинки та мають чіткі

моральні орієнтири. Ці дошкільники легко обирали хорошу людину, на яку вони хотіли б бути схожими, обґрунтовуючи свій вибір моральними якостями, такими як доброта, чесність, справедливість тощо. Також вони наводили яскраві та адекватні приклади морально правильних вчинків, що відповідають їх моральним переконанням. Емоційна реакція дітей на морально правильні вчинки була позитивною, зі сміхом, радістю або схваленням, а емоційна реакція на не правильні вчинки поганих людей була протилежною.

Більшість старших дошкільників показали середній рівень (2 б.) сформованості моральних орієнтацій, а саме 10 дітей (40%). Вони вміють обрати якості хорошої людини, але їх обґрунтування було менш чітким та повним, порівняно з дошкільниками у яких вищий рівень сформованості моральних орієнтацій. Ці діти наводять приклади морально правильних вчинків людей на яких вони хотіли б бути схожими, але їхня адекватність та повнота в певній мірі обмежена. Також вони легко характеризують якості людей, на яких вони не хочуть бути схожими. Емоційна реакція є менш яскравою або менш стійкою, порівняно з дітьми вищого рівня.

Досить значна частина дошкільників, а саме 6 осіб, що становить 24% усіх респондентів, мають низький рівень (1 б.) сформованості моральних орієнтацій. Ці діти проявили труднощі з вибором якостей хорошої людини та поганої людини, а також їх обґрунтуванням. Вони наводять приклади морально правильних та неправильних вчинків, але роблять це не повністю або неадекватно. Емоційна реакція у таких дошкільників проявлялася не яскраво, негативно або була зовсім відсутньою. Ставлення до моральних норм у них не стійке, а здатність адекватно оцінювати моральні вчинки та проявляти відповідні емоційні реакції обмежена.

Дуже низький рівень (0 б.) сформованості моральних орієнтацій виявили 4 осіб (16%). Ці діти проявили значні труднощі з вибором та обґрунтуванням якостей хорошої та поганої людини. Приклади морально правильних або неправильних вчинків дошкільники з дуже низьким рівнем

наводили неправильно їх оцінюючи або неадекватно реагуючи на них. Емоційна реакція була відсутньою або негативною. Діти з низькими балами потребують додаткової підтримки та навчання з боку сім'ї щодо морального розвитку, оскільки їхня здатність розпізнавати та оцінювати моральні ситуації є недостатньою.

Результати діагностики рівня сформованості моральних орієнтацій дошкільників зображено у табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Рівні сформованості моральних орієнтацій дошкільників за методикою «Що ми цінуємо в людях»

Рівні	Кількісні показники	Відсоткові показники
Високий	5	20%
Середній	10	40%
Низький	6	24%
Дуже низький	4	16%

Отже, ми вважаємо, що методика «Що ми цінуємо в людях?» є корисним інструментом для дослідження моральних орієнтацій дітей та виявлення їхнього рівня морального розвитку. Вона дозволила нам виявити, які якості та цінності діти вважають хорошими та поганими в людях. Це дає можливість зрозуміти їхні моральні переконання та ставлення до моральних норм. Високий рівень балів у методиці свідчить про стійкі моральні орієнтації та виражені моральні переконання дитини. Низький рівень, навпаки, вказує на потребу у подальшому розвитку моральних уявлень та підтримці дошкільників.

Також з метою вивчення моральних уявлень дошкільників ми провели індивідуальну бесіду. В результаті отримали наступні дані: високий рівень розвитку моральних уявлень (3 б.) виявлено у 7 дошкільників (28%). Ці діти

відповідали на запитання впевнено, аргументовано та відповідно до моральних норм. Вони можуть визначити, хто є доброю або поганою людиною, розуміють поняття боягуза, чесності, щедрості та чемності. Дошкільники з високим рівнем можуть навести приклади відповідних вчинків, які вважаються правильними для кожного типу людини.

Середній рівень (2 б.) розвитку моральних уявлень за допомогою методу бесіди ми виявили у більшості респондентів – 12 осіб (48%). Ці діти правильно відповідали на запитання, але їхні відповіді були менш чіткими, ніж у дітей з високим рівнем. Вони розуміють деякі моральні поняття, але проявляють певні розбіжності у їх розумінні.

З низьким рівнем (1 б.) виявлено 4 дошкільників, що становить 16%. У них обмежене розуміння моральних понять та недостатньо розвинені моральні уявлення. Вони неправильно інтерпретували запитання або надавали неповні та неадекватні відповіді. Їм було складно пояснити, чому деякі вчинки є морально правильними чи неправильними.

Дуже низький рівень (0 б.) моральних уявлень проявили 2 осіб (8%). Діти з дуже низьким рівнем показали значні труднощі у відповідях на запитання. Вони навіть не розуміли суті моральних понять та відповідали безладно. Їх відповіді вказують на значне відставання у розвитку моральних уявлень.

Результати діагностики рівня сформованості моральних уявлень дошкільників за допомогою методу бесіди зображено у табл. 3.6.

Таблиця 3.6

**Рівні сформованості моральних уявлень дошкільників
за допомогою методу бесіди**

Рівні	Кількісні показники	Відсоткові показники
--------------	--------------------------------	---------------------------------

Високий	7	28%
Середній	12	48%
Низький	4	16%
Дуже низький	2	8%

Отже, на наш погляд, метод бесіди виявився ефективним у вивченні моральних уявлень дітей дошкільного віку. Він дозволив отримати різнобічну інформацію про їх розуміння моральних понять та ставлення до моральних норм. В ході бесіди спостерігалася широка різноманітність відповідей дітей, що свідчить про індивідуальність та унікальність моральних уявлень кожної дитини. Бесіда сприяє зростанню моральної свідомості дітей. Вони навчаються визначати, що є правильним та неправильним у моральних ситуаціях, а також розвивають вміння аргументувати свої думки.

З метою отримання додаткової інформації про особливості формування моральних норм дошкільників ми провели анкетування батьків (додаток Г). У дослідженні брали участь лише один з батьків мати або батько. Проведена робота з батьками дозволила виявити рівень отриманих знань вдома. Батькам пропонувалось відповісти на питання анкети, за результатами яких ми робили висновок про отримання знань з морального виховання в сім'ї.

Інтерпретація результатів анкети дала нам наступні результати:

Високий рівень (3 б.) сформованості моральних норм отримали 9 респондентів (36%). Батьки таких дошкільників часто проводять разом з ними час, вони завжди показують свою любов дитині, їх поганий настрій ніколи не відбивається на спілкуванні з дитиною. Це вказує на те, що батьки сприймають, що їхня дитина має винятково розвинене розуміння та дотримання моральних принципів, і є прикладом моральної високоморальної поведінки.

Середній рівень (2 б.) сформованості моральних норм отримали 11 осіб (44%). Такі батьки проявляють справедливість в оцінюванні поведінки

дитини, майже завжди дотримують обіцянки, якщо щось дитині пообіцяли, свою любов проявляють лише як нагороду за щось зроблене, за хороший вчинок, або коли необхідно пожаліти, задобрити. Це свідчить про те, що батьки вбачають, що їхня дитина має високий рівень розуміння та дотримання моральних принципів та цінностей.

Низький рівень (1 б.) сформованості моральних норм виявлено у 4 осіб (16%). У таких дітей часто проявляються труднощі у спілкуванні з дорослими, вдома дитина грається дуже рідко більшість часу проводить з гаджетами, батьки лише інколи проводять час разом з дитиною. Це може означати, що батьки спостерігають, що їхня дитина має базове розуміння моральних понять та частково дотримується моральних норм, але існують області для подальшого розвитку.

Дуже низький рівень (0 б.) сформованості моральних норм виявлено у 1 дитини (4%). Найчастіше вдома дитина грається, гуляє, малює, ліпить сама. Члени сім'ї у такій родині не дотримуються єдиного методу виховання, часто використовують примус та покарання. У них не прийнято проявляти любов до дитини, вони часто свій негатив зганяють на дитину. Це може вказувати на те, що батьки сприймають, що їхня дитина має обмежене розуміння моральних понять та недостатню усвідомленість моральних норм.

Результати діагностики анкетування зображено у табл. 3.7.

Таблиця 3.7

**Рівні сформованості моральних уявлень дошкільників
за допомогою анкетування батьків**

Рівні	Кількісні показники	Відсоткові показники
Високий	9	36%
Середній	11	44%

Низький	4	16%
Дуже низький	1	4%

Таким чином, проведене нами анкетування батьків щодо морального виховання в сім'ї має важливе значення для розуміння та аналізу моральних уявлень, цінностей та підходів, які домінують у сімейному середовищі дошкільників. Батьки вказали на ключові цінності, які вони вважають важливими для морального виховання своєї дитини, що включає такі аспекти, як чесність, відповідальність, толерантність, доброта тощо. Також вони поділитися методами, які використовують для морального виховання своїх дітей. Це є моделювання власної поведінки, встановлення правил та обмежень, використання похвали та покарання, розвиваючі бесіди тощо. Деякі батьки вказали на релігійні та культурні аспекти, які впливають на їхнє моральне виховання. Наприклад, вони зазначили релігійні обряди, традиції або святкування, які вважають важливими для передачі моральних цінностей. В цілому, результати анкетування батьків щодо морального виховання в сім'ї допомогли нам зрозуміти різноманітність підходів та цінностей, які домінують у різних сімейних середовищах, а також виявити спільні та відмінні аспекти, які впливають на моральний розвиток дітей.

Відповідно до розробленої нами діагностичної програми ми виділили чотири рівні сформованості моральних уявлень дітей дошкільного віку. Провівши емпіричне дослідження за комплексною методикою вивчення морального розвитку дітей дошкільного віку, ми здійснили кількісний та якісний аналіз результатів. Отримані дані з кожної методики ми вносили у протокол (додаток Д). У таблиці 3.8. продемонстровано зведені дані протоколу.

Таблиця 3.8

**Результати дослідження рівнів сформованості моральних уявлень
дітей дошкільного віку**

Рівні	К-сть балів за результатами усіх методик	Кількісні показники	Відсоткові показники
Високий	17-22	9	36%
Середній	12-16	8	32%
Низький	7-11	6	24%
Дуже низький	0-6	2	8%

Отже, як бачимо з таблиці, найбільша кількість респондентів емпіричного дослідження виявили високий та середній рівень розвитку моральних уявлень. Високий рівень показали 9 дошкільників (36%), з них лише одна дівчинка отримала максимальну кількість балів – 22. Можемо стверджувати, що ці діти демонструють високий рівень знань і розуміння моральних понять, таких як добро, зло, справедливість, чесність тощо. Вони виявляють адекватні емоційні реакції на моральні ситуації, такі як схвалення добрих вчинків і засудження поганих. Також вони можуть ретельно пояснити свої моральні переконання та відповідати на запитання про моральні ситуації. У своїй поведінці та взаємодії з іншими дошкільники з високим рівнем розвитку моральних уявлень виявляють моральні якості, такі як доброта, співчуття, толерантність і справедливість. Вони прагнуть допомагати іншим, виявляють співчуття до тих, хто потребує допомоги чи підтримки. Вони ставлять перед собою високі моральні стандарти і прагнуть до саморозвитку та самоспостереження.

У 8 дітей дошкільного віку (32%) виявлено середній рівень розвитку моральних уявлень. Вони проявляють базове розуміння моральних понять,

але їхні знання здебільшого обмежені або поверхневі. Діти з середнім рівнем розвитку моральних уявлень виявляють різні емоційні реакції на моральні ситуації, включаючи як позитивні, так і негативні відчуття. Інколи вони можуть демонструвати обмежене чи неявне розуміння власних моральних переконань і цінностей. Діти проявляють певну міру моральної чутливості, але їхня здатність розрізнити між добрим і поганим може бути неоднаковою. Також такі дошкільники виявляють певну готовність допомагати іншим, але це може бути нерегулярно або обмежено. Можемо стверджувати, що ці діти можуть потребувати додаткової підтримки та виховання з боку сім'ї для розвитку своїх моральних уявлень та навичок.

Низький рівень розвитку моральних уявлень в результаті усіх проведених методик отримали 6 осіб дошкільного віку, що становить 24% усіх респондентів. Такі діти продемонстрували обмежене розуміння моральних понять та правил. Вони часто порушують моральні норми через відсутність усвідомлення їх значення. Проявляють недбалість до почуттів інших та показують егоїзм в певних ситуаціях. Час від часу допомагають своїм друзям, але це відбувається епізодично, не є постійним явищем. Вони демонструють моральність лише тоді, коли цього вимагає дорослий. Коли потрібно приймати моральні рішення, вони часто виявляють невпевненість і змішані почуття. Дошкільники з низьким рівнем моральних уявлень мають загальні уявлення про моральність, але вони часто неповні та орієнтовані на зовнішні дії. Вони майже не оцінюють моральні аспекти поведінки, ні власної, ні інших осіб, і не реагують на зовнішні впливи. Моральна позиція у їх випадку ще не сформована.

Дуже низький рівень діагностовано у 2 дошкільників (8%). Ці діти під час дослідження проявили відсутність розуміння моральних понять та норм. Вони не виявляють емпатії або співчуття до інших. Проявляють агресивну чи деструктивну поведінку без усвідомлення її наслідків для інших. Дошкільники не проявляють бажання допомагати іншим, навіть часом перешкоджають. Вони можуть говорити неправду і не завжди діяти морально

навіть під впливом дорослого. До своїх ровесників ставляться несправедливо і можуть виявляти неприязнь. В уявленнях про моральність часто спостерігається неадекватність, і вони можуть не розуміти моральні аспекти своєї поведінки та стосунків з іншими. Вони не мають вираженої моральної позиції і не реагують на зауваження, вимоги або оцінки оточуючих.

Здійснене емпіричне дослідження, дає змогу дійти висновку, що серед дітей дошкільного віку спостерігається різноманітність рівнів розвитку моральних уявлень. Вони можуть мати високий, середній, низький або дуже низький рівень сформованості моральних уявлень. Виявлено, що рівень розвитку моральних уявлень у дітей частково залежить від виховання в сім'ї та соціокультурного середовища, в якому вони зростають. Результати дослідження показують, що діти потребують індивідуалізованих підходів до морального виховання, оскільки кожен з них має свої унікальні потреби та особливості розвитку. Важливою складовою успішного морального розвитку є активна взаємодія з батьками та іншими дорослими, які мають великий вплив на формування моральних цінностей дітей.

3.2. Практичні рекомендації

Ми встановили, що моральний розвиток дитини має не менш важливе значення, ніж фізичний або психічний, саме тому батьки з раннього віку дитини повинні прищеплювати їй усі моральні цінності.

Про те, що у дітей дошкільного віку необхідно формувати моральні уявлення також акцентується і в державних нормативних актах, зокрема у Законах України «Про охорону дитинства» та «Про дошкільну освіту», у яких аргументовано доведено, що для формування та становлення особистості дошкільника важливим є формування його моральних цінностей [38, 39].

Так, у Законі України «Про охорону дитинства» вказано: «Виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток

дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці» [39].

Моральні уявлення дитини у ранньому віці повністю залежать від дорослого та формуються у процесі її життєдіяльності. Важливо відмітити, що дитина орієнтується в оцінюванні власної поведінки на тон голосу та міміку дорослого вже на першому році життя. Усвідомленням певних правил поведінки, розрізненням поганих та хороших вчинків відзначаються другий та третій рік життя. Дуже часто дитина порушує заборони дорослих, оскільки її вольові зусилля короткотривалі. Тому дорослий є основним регулятором поведінки, який повинен проявляти розуміння та терпимість.

Членам родини з метою формування моральних уявлень у дітей дошкільного віку важливо використовувати систему методів:

- ✓ розвиток моральної поведінки, який орієнтований на формування досвіду поведінки відповідно до моральних правил та норм (призвичаювання дошкільника до дотримання режиму харчування, сну, активної діяльності; до дотримання правил спілкування; практичне залучення дитини до виконання конкретних правил поведінки; потрібно привчати дитину дякувати, вітатися, бережно ставитися до іграшок тощо);

- ✓ формування та розвиток моральної свідомості мета якої – засвоєння моральних понять та моральних уявлень (важливо роз'яснювати дитині значення правил та норм поведінки, вчити аналізувати вчинки дорослих та однолітків, колективно обговорювати етичні проблеми);

- ✓ методи стимулювання мотивів поведінки та моральних почуттів мета яких – спрямування дошкільника на дотримання норм моралі (схвалення та заохочення моральних вчинків дитини, осуд її недостойних вчинків).

Ми переконані, що лише щоденна планомірна, послідовна та систематична робота з проблем формування моральних уявлень у дітей, а

також створення для цього сприятливих умов забезпечить досягнення високих результатів у роботі з формування моральних цінностей дітей старшого дошкільного віку. Батькам у моральному вихованні свого чада необхідно спиратися на гуманістичну ідею про те, що особистості від природи притаманне прагнення до правди, добра та краси. Цілком зрозуміло, що у дошкільників ще не формуються уявлення про всі моральні цінності, однак, при сприятливих умовах домашнього виховання діти цього віку вже володіють певними уявленнями про вічні цінності та їх антиподи (чесність-нечесність, доброта-жорстокість). Варто звертати увагу на формування моральних уявлень про національні цінності (любов до рідної мови, Батьківщини, традицій, свят тощо), сімейні та громадські цінності (піклування про старших та батьків, пошана до Закону, гостинність тощо), деякі цінності особистого життя (працьовитість, піклування про власне здоров'я, життєрадісність). Важливим фактором у формуванні цих уявлень є також моральність батьків.

Дошкільники ознайомлюються з моральністю від найближчих їм людей. Щоб допомогти дитині в цьому, на наш погляд, для батьків важливо робити такі кроки:

- ✓ потрібно завжди мотивувати своє дитя діяти в рамках прийнятих норм;
- ✓ кожного разу, коли дитина демонструє правильну моральну поведінку та виявляє позитивну поведінку, необхідно її хвалити. Таким чином дошкільник розуміє, що від нього очікують;
- ✓ визнання та визначення емоцій на ранніх етапах допоможе дитині зрозуміти, що батьки їй співчують;
- ✓ дошкільники дуже уважно спостерігають за своїми батьками, тому важливо показувати їм позитивний приклад та дотримуватися тих правил, яких навчають батьки.

Досить часто, на сьогоднішній день, трапляються випадки, коли для вирішення проблем виховання батьки застосовують тілесні покарання, що,

слушно зауважити, являється однією з форм насильства. Тому ми вважаємо за необхідне наголосити, що соромити та карати дитину дорослим не потрібно. Оскільки дитяча пам'ять стійка, то в таких випадках дошкільник може лише розпалити свій інтерес до недозволеного, а не «заглушити», як вважають батьки. Присоромивши або покаравши дитину, батьки можуть лише примусити її не чинити погано в їхній присутності. Однак, вони не можуть бути певні в тому, що під час їхньої відсутності дитина поводитиметься так само.

Оскільки доволі часто дорослі криком, гнівом, або ж навіть лайкою висловлюють своє незадоволення дитиною, то важливо нагадати їм певні правила вираження гніву: незадоволення необхідно виражати певними діями дитини, а не нею самою. Потрібно засуджувати не почуття дитини, а її дії. Незадоволення діями доньки чи сина не повинно повторюватися систематично, в іншому випадку це стане загальним неприйняттям.

Однією з найважливіших вимог моралі, як правило, є повага до людини. У повазі проявляється таке відношення до оточуючих, у якому визначається гідність людини, тобто довір'я до особистості, справедливість, делікатність, чуйність, рівність прав, скромність. Саме тому дуже важливо вчасно навчити дитину поважати своїх батьків, бабусь, дідусів, старших людей. Батьки не вправі чекати, щоб їх поважали діти, якщо ж вони самі не поважають своїх батьків. Важливо показувати дітям власним прикладом та власним життям, як вони розмовляють з близькими та батьками, як поважають своїх батьків, беручи до уваги те, що найкращим прикладом своїм дітям є саме батьки.

Важлива роль у формуванні моральних уявлень особистості дошкільного періоду належить розвивальному та стимулюючому середовищу, яке для дитини повинні створити батьки, заклавши програму добра. Вкрай важливо, щоб у кожній сім'ї встановлювалися певні звичаї життя, норми, традиції. Це можуть бути недільні відвідини бабусі, «мамин вихідний», коли діти та тато виконують всі справи, або ж звичайне побажання «доброго ранку» кожного дня. Вивчення життя за нормами моралі й етикету, вивчення

рідної мови та історії, залучення до народних традицій відбувається саме через таку родинно-побутову культуру.

Ще одним важливим моментом у формуванні моральних уявлень дітей, на нашу думку, є вміння батьків розмовляти з власною дитиною. За допомогою розмови дорослі мають можливість з'ясувати мрії та бажання дитини, допомогти їй розв'язати життєво важливі проблеми, що виникають у цьому віці.

Також батькам варто знати, що у дошкільників необхідно формувати вміння взаємодіяти доброзичливо та зважати на думку інших з метою гармонійності у взаєминах з однолітками. Вкрай важливо, батькам, розповідаючи дитині про людські взаємини, вчасно передати власний накопичений досвід. У майбутньому це дасть можливість дитині зрозуміти як правильно спілкуватися з дорослими, ровесниками, якщо трапились конфліктні ситуації – як їх налагоджувати.

Поведінка батьків є ключовим фактором у формуванні моральних цінностей у дітей. Важливо показувати дитині як виявляти доброту, чесність, емпатію та інші моральні якості у своїх вчинках. Важливо проводити відкриті розмови з дітьми про моральні питання та ситуації, з якими вони можуть зіткнутися. Обговорювати значення доброти, чесності, толерантності та інших моральних цінностей. Також важливо висловлювати визнання та похвалу за добрі вчинки та прояви моральності своєї дитини. Позитивне підкріплення стимулює їхнє бажання виявляти доброту та чесність.

Загалом, ми вважаємо, що не існує певних готових моделей розвитку моральних уявлень дошкільників. Найголовніше для батьків є повірити в неповторність та унікальність своєї дитини. Розумні батьки завжди знайдуть спосіб як спрямувати життя своїх дітей до певної мети та допоможуть їм досягти її. А батьки, які свою увагу зосереджують лише на накопиченні багатства, насправді дуже знецінюють внутрішній світ власних дітей, позбавляючи їх можливості прожити життя повнокровно та змістовно.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

Вважаємо за необхідне, підводячи підсумки третього розділу, зазначити наступне:

Третій розділ дипломної роботи присвячений емпіричному дослідженню щодо вивчення рівня сформованості моральних уявлень дітей дошкільного віку. У даному дослідженні участь взяли 25 дітей дошкільного віку та 25 батьків.

З метою отримання максимально точних, комплексних та всебічних результатів нашого дослідження нами було використано комплекс психодіагностичних методик. Усі методики втілювалися та проводилися у індивідуальній формі.

Більшість дітей дошкільного віку (68%) мають середній або високий рівень сформованості моральних уявлень. Це свідчить про те, що значна частина дітей вже виявляє розуміння моральних цінностей та може відповідно реагувати на моральні ситуації. Радую той факт, що лише невелика частина дітей (8%) має дуже низький рівень сформованості моральних уявлень. Це свідчить про те, що більшість дітей мають певний рівень моральної свідомості та розуміння моральних принципів. Результати підтверджують важливість розвитку моральних цінностей у дошкільників. Високий і середній рівні сформованості свідчать про позитивні тенденції в моральному розвитку дітей, але водночас низький рівень показує, що деяким дітям потрібна додаткова підтримка та навчання у цій сфері. Сприяти цьому у великій мірі можуть батьки та члени сім'ї.

Поведінка батьків є ключовим фактором у формуванні моральних цінностей у дітей. Важливо показувати дитині як виявляти доброту, чесність, емпатію та інші моральні якості у своїх вчинках. Важливо проводити відкриті розмови з дітьми про моральні питання та ситуації, з якими вони можуть зіткнутися. Обговорювати значення доброти, чесності, толерантності та інших моральних цінностей. Також важливо висловлювати визнання та

похвалу за добрі вчинки та прояви моральності своєї дитини. Позитивне підкріплення стимулює їхнє бажання виявляти доброту та чесність.

ВИСНОВКИ

Результати теоретичного та експериментального дослідження засвідчили досягнення мети, вирішення поставлених завдань і стали підставою для формулювання таких висновків.

Проаналізувавши науково-психологічну літературу, можемо сказати, що моральні уявлення – це сукупність переконань, цінностей та норм, які визначають, які дії або поведінка вважаються правильними чи неправильними в соціальному контексті. Вони формуються під впливом культурних, релігійних, соціальних та особистих чинників і відображають індивідуальний погляд особистості на етичні питання та моральні принципи.

Розвиток моральних уявлень у дітей дошкільного віку є складним процесом, що включає в себе різноманітні психологічні аспекти. Емпатія, вплив оточуючого середовища, ігрова діяльність та формування особистої ідентичності – усі ці чинники впливають на формування моральних цінностей та уявлень дітей. Розуміння цих психологічних особливостей є важливим для педагогів, батьків та спеціалістів у галузі дитячої психології для сприяння позитивному розвитку моральних уявлень у дошкільників.

У процесі вивчення розвитку моральних уявлень дошкільників в умовах домашнього виховання ми виявили, що сімейне оточення відіграє ключову роль у формуванні моральних цінностей та понять у дітей дошкільного віку. Батьки та члени сім'ї виступають першими та найважливішими вчителями для малюків, вони створюють основи для їхнього морального розвитку. Результати дослідження показали, що моделювання позитивних моральних зразків, використання емпатії та поваги взаємовідносин, а також створення сприятливого морального середовища є ключовими чинниками у вихованні добрих та відповідальних особистостей.

Важливість прикладу, який батьки надають своїм дітям, не може бути переоцінена, оскільки він впливає на формування моральних принципів та етичних цінностей. Використання різноманітних методів навчання, спрямованих на розвиток емпатії, доброзичливості та самоповаги, є ключовим аспектом виховання добрих та відповідальних громадян. Таким чином, домашнє виховання виступає важливою складовою в моральному розвитку дошкільників, допомагаючи їм стати етичними та соціально-свідомими особистостями у майбутньому.

Спільне проведення дослідження батьків та дітей дозволило краще зрозуміти контекст, у якому формуються моральні уявлення дітей дошкільного віку та виявити чинники, що впливають на цей процес. Аналіз батьківських переконань та підходів до виховання виявився важливим для розуміння морального розвитку дитини. Такий комплексний підхід дозволив отримати більш повну картину морального виховання дітей дошкільного віку в умовах сімейного середовища.

Ми встановили, що більшість дітей дошкільного віку (68%) мають середній або високий рівень сформованості моральних уявлень. Це свідчить про те, що значна частина дітей вже виявляє розуміння моральних цінностей та може відповідно реагувати на моральні ситуації. Радуює той факт, що лише невелика частина дітей (8%) має дуже низький рівень сформованості моральних уявлень. Це свідчить про те, що більшість дітей мають певний рівень моральної свідомості та розуміння моральних принципів. Результати підтверджують важливість розвитку моральних цінностей у дошкільників. Високий і середній рівні сформованості свідчать про позитивні тенденції в моральному розвитку дітей, але водночас низький рівень показує, що деяким дітям потрібна додаткова підтримка та навчання у цій сфері. Сприяти цьому у великій мірі можуть батьки та члени сім'ї.

Доведено, що поведінка батьків є ключовим фактором у формуванні моральних цінностей у дітей. Важливо показувати дитині як виявляти доброту, чесність, емпатію та інші моральні якості у своїх вчинках. Важливо

проводити відкриті розмови з дітьми про моральні питання та ситуації, з якими вони можуть зіткнутися. Обговорювати значення доброти, чесності, толерантності та інших моральних цінностей. Також важливо висловлювати визнання та похвалу за добрі вчинки та прояви моральності своєї дитини. Позитивне підкріплення стимулює їхнє бажання виявляти доброту та чесність.

Отже, поставлені завдання в дипломній роботі та досягнення мети ми вважаємо виконаними. Однак, виконана робота не вичерпує всіх проблем даного питання, а тому може знайти свою подальшу реалізацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балл Г. Актуальні методологічні питання дослідження моралі і моральної поведінки. *Соціальна психологія. Спецвипуск*. 2007. № 4. Ч. 2. С. 14–22. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=REF&P21DBN=REF&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=Балл%20Г (дата звернення: 25.01.2024).
2. Барна Х. Підходи до формування морально-етичних понять у старших дошкільників. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія* : збірник наукових праць. Мукачево : Видавництво МДУ, 2016. №1(3). С.170–173. URL: <http://dspace.s.msu.edu.ua:8080/handle/123456789/2763> (дата звернення: 29.01.2024).
3. Безлюдна В., Корчакова Н. Детермінація моральної поведінки дітей когнітивно-мотиваційними змінами моральної свідомості. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти* : збірник наукових праць. Наукові записки РДГУ. Рівне : РДГУ, 2004. Випуск 30. С. 26–30.
4. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник. Київ : Либідь, 2008. 848 с.
5. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтовний підхід : теоретико-технологічні засади : навч.-метод. видання. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
6. Бех І. Зростити моральну особистість – головна турбота. *Дошкільне виховання*. 2015. № 4. С. 6–8.
7. Варій М. Й. Загальна психологія : підр. для студ. вищ. навч. закл. 3-тє вид. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.
8. Василенко Л. П. Психологічні умови засвоєння моральних норм дітьми дошкільного віку. Моральна свідомість та самосвідомість особистості :

монографія / за ред. проф. М. В. Савчина, доц. І. М. Галяна. Дрогобич, 2009. С. 76–93.

9. Волощенко Н., Корнійчук А. Роль сюжетно-рольової гри у формуванні моральних норм поведінки дітей старшого дошкільного віку. *Освітній дискурс. Гуманітарні науки*. 2019. Випуск 13. С. 68–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eddcsp_2019_13_8 (дата звернення: 29.01.2024).

10. Галян О. Тенденції соціоморального розвитку особистості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2012. Випуск 2 (2). С. 275–283. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2012_2%282%29_33 (дата звернення: 25.01.2024).

11. Гром С. Сімейне виховання та його вплив на морально-особистісне зростання дошкільників. *Молодь і ринок*. 2012. № 2. С. 160–166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2012_2_37 (дата звернення: 01.02.2024).

12. Дзюбко Л. Періодизація морального розвитку дитини. *Психолог*. 2004. № 35. С. 7–11. URL: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=q--q-qEAAAAAJ&hl=ru> (дата звернення: 26.01.2024).

13. Дригус М., Пенькова О. Сімейне середовище як фактор соціалізації особистості дитини. *Актуальні проблеми психології*. 2012. Том 7. С. 53–56.

14. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.

15. Кістрінь Н. Формування моральних уявлень, вчинків і культури поведінки дітей старшого дошкільного віку: матеріали перспективного педагогічного досвіду. Запоріжжя, 20 с.

16. Княжева І. Проблема морального виховання дітей дошкільного віку: теоретичний аспект. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2015. Випуск 46. С. 161–166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PVSSh_2015_46_32 (дата звернення: 28.01.2024).

17. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід). Київ : Стилос, 2000. 336 с.
18. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навчальний посібник для вузів. Київ: Освіта, 1998. 378 с.
19. Корнят В. Формування моральних норм та уявлень про них у дітей дошкільного віку як педагогічна та психологічна проблема. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Випуск 11 (3). С. 175–179. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2019_11%283%29_41 (дата звернення: 28.01.2024).
20. Корнят В., Павленко М. Соціально-емоційний розвиток дитини в сім'ї. Вісник Львівського університету. Серія : Педагогічна. 2012. Випуск 28. С. 85–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Ped_2012_28_13 (дата звернення: 30.01.2024).
21. Кузьмінський А. І., Омельченко В. Л. Педагогіка : підручник. Київ : Знання-Прес, 2003. 418 с.
22. Кулачківська С. Є. Віковий аспект психічного розвитку дитини дошкільника. Психічний розвиток дитини дошкільника : навчальний посібник для педагогів. Київ : Світич, 2004. 75 с.
23. Куньч З. Й. Універсальний словник української мови. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. 848 с.
24. Кушнір В. Взаємодія дошкільного закладу і сім'ї у формуванні емоційно-морального досвіду дошкільника. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2008. № 27. С. 117–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2008_27_21 (дата звернення: 30.01.2024).
25. Ладивір С. Взаємодія сімейного й суспільного виховання в розвитку ціннісних орієнтирів дошкільників. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2014. № 9. С. 4–13.
26. Лазарева О. П. Психологічні особливості розвитку моральної свідомості дітей дошкільного віку. *Актуальні проблеми соціології, психології,*

педагогіки. 2015. № 2. С. 46–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2015_2_9 (дата звернення: 27.01.2024).

27. Лохвицька Л. Аналіз теорії моралі у філософських і психологічних концепціях. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2014. Випуск 15. С. 119–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2014_15_15 (дата звернення: 27.01.2024).

28. Лохвицька Л. Моральний розвиток дошкільників: теоретичний аналіз сутності та особливостей. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки*. 2014. Випуск 43. С. 369–375. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_012_2014_43_56 (дата звернення: 27.01.2024).

29. Лохвицька Л. Принцип когнітивно-почуттєвої підтримки у концептуальній парадигмі морального виховання дошкільників: сутність і реалізація. *Проблеми сучасної психології*. 2017. № 2. С. 103–109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2017_2_20 (дата звернення: 27.01.2024).

30. Максименко С. Д., Соловієнко В.О. Загальна психологія : навч. посіб. Київ : МАУП, 2000. 256 с.

31. Марущак І. В., Лещенко, І. Т. Роль сім'ї у моральному вихованні та формуванні особистості дитини. *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2021»* : XXIII Всеукраїнська наукова конференція молодих учених. 2021. С. 405–406. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/5273/> (дата звернення: 03.02. 2024).

32. Мушкевич М. І., Федоренко Р. П., Магдисюк Л. І., Дучимінська Т. І. Психологія молоді сім'ї : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 235 с.

33. Носков В. Проблеми гуманізації дошкільного виховання. *Педагогіка та психологія*. 2000. №1. С. 77–82.

34. Піроженко Т. Дитинство як цінність: минуле та сучасне в дослідженнях психологічної науки. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Харків : КЦ ФОП Іванової М.А., 2020.

Випуск 16. С. 4–21. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/index.php/ua/arkhiv-vydannia/tom-4/vipusk-16-2020>

35. Подоляк Л., Главник О. Основи педагогічної психології (психологія виховання) : навч. посіб. Київ : Главник, 2006. 112с.

36. Поліщук О. Роль сім'ї у моральному вихованні дітей. *Збірник наукових праць «Інноватика у вихованні»*. 2021. № 14. С. 232–237. DOI: <https://doi.org/10.35619/iuu.v1i14.426>

37. Поніманська Т. І. Моральне виховання дошкільників : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 1993. 111 с.

38. Про дошкільну освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Дата оновлення: 02.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text> (дата звернення: 26.02.2024).

39. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. Дата оновлення: 05.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 26.02.2024).

40. Савчин М. В. Моральна свідомість та самосвідомість особистості як предмет психологічного аналізу : монографія. Дрогобич, 2009. 288 с.

41. Савчук Н. Моральні аспекти сімейного виховання. *Світ наукових досліджень* : матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції з економіки, інформаційних систем і технологій, психології та педагогіки. м. Тернопіль, 28-29 квітня 2022 р. Тернопіль, 2022. С. 47–50.

42. Сов'як О. Стиль взаємин між батьками як чинник морального виховання дошкільників. *Молодь і ринок*. 2018. № 10 (165). С. 160–162. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2018.147047>

43. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навчальний посібник. Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2015. 136 с.

44. Ткачук О. До проблеми місця уяви у творчій діяльності. *Наука і освіта*. 2011. № 5. С. 117–124. URL:

https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/5_2011/33.pdf (дата звернення: 25.01.2024).

45. Токарева Л. Моральний розвиток дошкільника. *Педагогічні науки* : збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету. 2010. № 3. С. 68–73. URL: https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=0lrxpGUAAAAJ&citation_for_view=0lrxpGUAAAAJ:9yKSN-GCB0IC (дата звернення: 31.01.2024).

46. Токарева Л. Формування моральних уявлень дошкільника у взаємодії з батьками. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том 4. Психологія розвитку дошкільника. 2019. Випуск 15. С. 249–265.

47. Федорчук О. Основи сімейної соціалізації дошкільника. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Харків : КЦ ФОП Іванової М.А., 2020. Випуск 16. С. 222–235. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/index.php/ua/arkhiv-vydannia/tom-4/vipusk-16-2020>

48. Хомич І. Моральні уявлення молодших школярів. *Психологія : реальність і перспективи*. 2016. Випуск 7. С. 221–224. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prp_2016_7_58 (дата звернення: 26.01.2024).

49. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.

50. Щербань П. Національне виховання в сім'ї. Київ : Культурологічне ПП «Борівітер», 2000. 260 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Закінчи історію» (Р.Р.Калініна)

Методика призначена для вивчення оцінки та самооцінки дошкільниками форм моральної поведінки.

Інструкція до тесту: «Я буду розказувати тобі історії, а ти їх закінчуй»

Історія 1. «Діти бавляться іграшками. Ти стоїш поруч і дивишся як грають інші. Вихователька підійшла і сказала: «Діти, давайте поскладаємо свої іграшки». Твої друзі попросили тебе їм допомогти.

- Що ти їм скажеш? Чому?
- Як ти вчиниш? Чому?

Історія 2. «Ти з другом гралися новою машинкою (лялькою), що подарували батьки і випадково поламали її. Коли пришла мама і запитала: «Хто зламав іграшку?», ти відповів...

- Що ти скажеш? Чому?

Історія 3. «Тобі на день народження батьки подарували гарну машинку (ляльку – для дівчаток), ти почав нею бавитися. І тут до тебе підійшов твій друг і попросив в тебе твою машинку.

- Що ти йому скажеш? Чому?
- Як ти вчиниш? Чому?

Історія 4. Ти з другом малювали. Друг малював червоним, а ти синім олівцем. Його олівець зламався і він попросив твій.

- Що ти йому відповів? Чому?
- Як ти вчиниш в даній ситуації? Чому?

Опрацювання запропоноване Р.Р.Калініною:

3 б. – дитина називає моральну норму, правильно оцінює свою поведінку і мотивує свою оцінку.

2 б. – дитина називає моральну норму, правильно оцінює свою поведінку, але не мотивує свою оцінку.

1 б. – дитина оцінює свою поведінку як позитивну чи негативну (правильну чи неправильну, добру чи погану), але оцінку не мотивує.

0 б. – дошкільник не може оцінити свої вчинки.

Додаток Б**Методика «Діагностика моральної мотивації».**

Розроблена лабораторією виховання морально-етичної культури ДержНДІ сім'ї та виховання РАО.

Спрямована на виявлення рівня моральної мотивації.

Інструкція: «Я прочитаю вам 4 питання. Вам потрібно вибрати із чотирьох даних на них відповіді одну».

Запитання:

1. Якщо хтось плаче, то я.

- Намагаюся йому допомогти.
- Думаю, що могло статися.
- Не звертаю уваги.

2. Я з другом граю в бадмінтон, до нас підходить хлопчик, і каже, що він не має такої гри.

- Я скажу йому, щоб він не чіплявся.
- Відповім, що не можу йому допомогти.
- Скажу, щоб він попросив батьків купити таку гру.
- Пообіцяю, що він може прийти з другом і погратись.

3. Якщо хтось у компанії засмутився через те, що програв у гру.

- Я не зверну уваги.
- Скажу, що він розмазав.
- Поясню, що немає нічого страшного.
- Скажу, що треба краще навчитися цій грі.

4. Ваш друг на вас образився:

- Подумаю про його почуття та про те, що я можу зробити в цій ситуації.

- Ображаюся у відповідь.

- Доведу йому, що він не правий.

Обробка результатів:

Ключ позитивних відповідей: 1-а, 2-г, 3-а, 4-а.

Далі психолог підраховує суму позитивних відповідей, даних дитиною.

4 бали – високий рівень;

2, 3 бали – середній рівень;

1 бал – низький рівень;

0 балів – дуже низький рівень.

Додаток В**Методика «Сюжетні картинки» (Дерманова І.Б)**

Методика призначена вивчення емоційного ставлення до моральних норм.

Опис тесту

Дитині пред'являють картинки із зображенням позитивних та негативних вчинків однолітків. Дослідження проводиться індивідуально. У протоколі фіксуються емоційні реакції дитини, і навіть її пояснення. Дитина має дати моральну оцінку зображеним на малюнку вчинкам, що дозволить виявити ставлення дітей до моральних норм. Особлива увага приділяється оцінці адекватності емоційних реакцій дитини на моральні норми: позитивна емоційна реакція (посмішка, схвалення тощо) на моральний вчинок та негативна емоційна реакція (осуд, обурення тощо) – на аморальний.

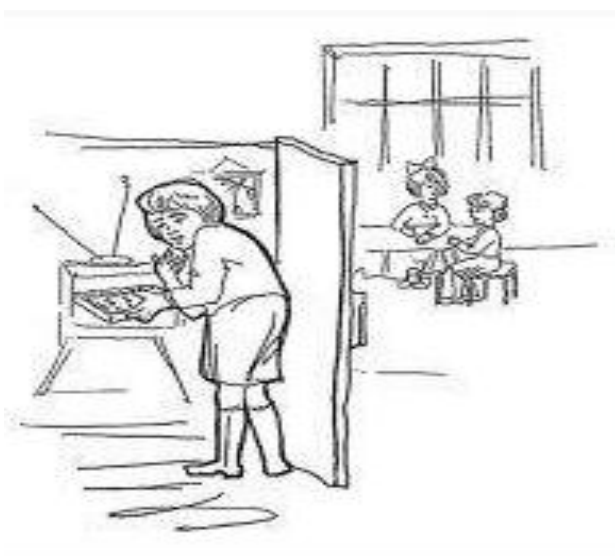
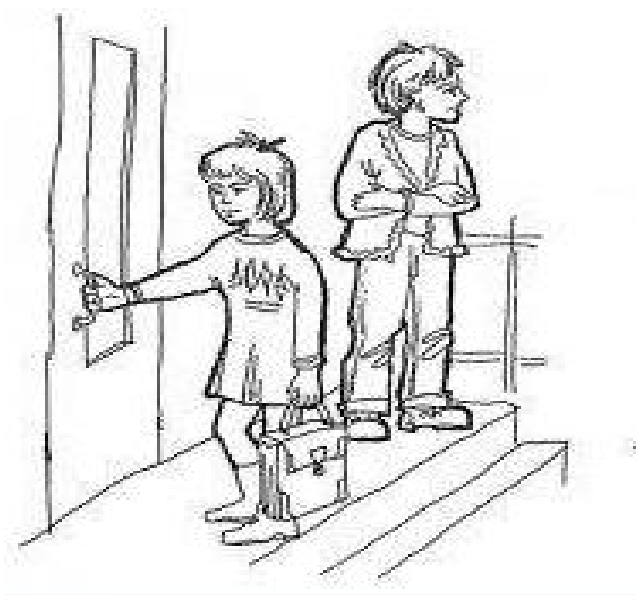
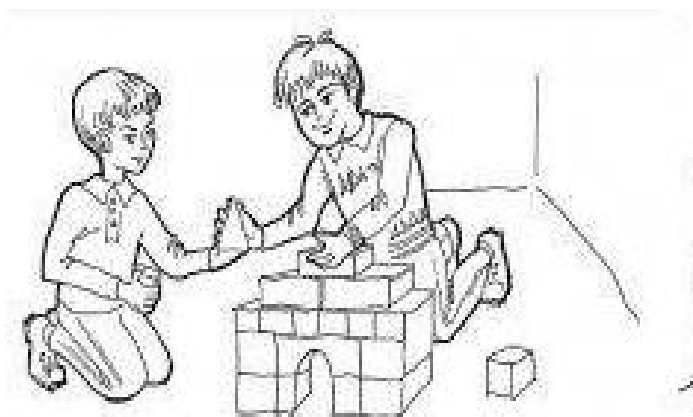
Інструкція до методики: «Розклади картинки так, щоб з одного боку лежали ті, на яких намальовані добрі вчинки, а з іншого – погані. Розкладай та пояснюй, куди ти покладеш кожен малюнок та чому».

Тестовий матеріал

Інтерпретація результатів:

3 бали – емоційні реакції дитини адекватні, вона доводить свій вибір, може навіть назвати моральну норму. Емоції проявляються в міміці, вони яскраві та щирі;

2 бали – дитина доводить свої дії правильно розкладаючи картинки, її емоційні реакції виражені слабо, однак вони адекватні;

1 бал – дитина не може обґрунтувати свої дії, правильно розклавши картинки. Емоційні реакції не адекватні;

0 балів – у дитини відсутні емоційні реакції або вони неадекватні, картинка вона розкладає неправильно.

Додаток Г

Анкета для батьків

Просимо Вас взяти участь в дослідженні проблеми морального розвитку дітей дошкільного віку.

Перед тим ніж відповісти, уважно ознайомтесь зі змістом питання. Обведіть кружечком той варіант відповіді, який співпадає з Вашим, а можливо, у Вас є свій варіант, то допишіть. Анкета є анонімною. Отримана інформація буде використана тільки в узагальненому вигляді для наукових цілей.

1. Як давно Ваша дитина відвідує дитячий садок? Як ставиться до його відвідування?

- А) любить відвідувати садочок;
- Б) не любить;
- В) інколи виникає бажання йти в садок;

2. Які в малюка стосунки з іншими дітьми? Чи є труднощі, які?

- А) так;
- Б) ні;
- В) інколи;

3. Основні види ігор, занять удома.

- А) любить гратися в комп'ютерні ігри;
- Б) гра – основна діяльність дитини;
- В) інколи бавиться, а решта часу займає перегляд мультфільмів і комп'ютер;

4. Чи приймаєте Ви участь в іграх дитини вдома, в яких, як часто?

- А) так;
- Б) ні;
- В) інколи;

5. З ким дитина частіше

	З мамою	З татом	З іншими членами сім'ї	Одна
Гуляє на вулиці	1	2	3	4
Бавиться вдома	1	2	3	4
Малює	1	2	3	4
Ліпить	1	2	3	4
Капризує	1	2	3	4
Робить зарядку	1	2	3	4
Дивиться телевізор	1	2	3	4

6. Чи всі члени вашої сім'ї підтримують Ваші методи виховання?

- А) Так, виникають;
- Б) Так підтримують, навіть, якщо не згодні;
- В) Ні, кожен виховує по-своєму;

7. Основні джерела інформації по вихованню дітей? (тільки 1 відповідь)

- А) Газети і журнали для батьків;
- Б) Інформація з Інтернет;
- В) Спеціалізовані книги;
- Г) Слухаємо (дивимося) передачі по радіо і телебаченню;
- Д) На основі рекомендацій педагогів дошкільної установи;
- Е) Використовуємо життєвий досвід;
- Є) Інше _____

8. Методи сімейного виховання (тільки 1 відповідь)

- А) Переконавання (пояснення, порада);
- Б) Заохочення (похвала, подарунки, обіцянки);
- В) Спільна практична діяльність (спільна праця, відпочинок);
- Г) Примус (покарання, позбавлення задоволень);
- Д) Інше _____

9. Чи дотримується дитина правил поведінки в грі?

- А) так;
- Б) ні;
- В) інколи;

10. Чи часто до вашої дитини приходять в гості її друзі?

- А) так;
- Б) ні;
- В) інколи;

11. Як часто ви з дитиною ходите куди-небудь? Куди?

- А) так;
- Б) ні;
- В) інколи;

12. Які іграшки любить, хто їх прибирає?

А) ви, чи хтось з дорослих;

Б) стараюсь пояснити, що кожен відповідає за свої речі;

В) інколи дитина, а інколи хтось з дорослих;

13. Чи ви караєте дитину?

А) так;

Б) ні;

В) інколи;

14. Чи прийнято у Вас в сім'ї показувати свою любов до дитини (гладити, обнімати, цілувати)?

А) Так, часто;

Б) Так, не часто, тільки як нагорода за щось зроблене, за хороший вчинок, або коли необхідно пожаліти, задобрити;

В) Ні, у нас в сім'ї так не прийнято;

Г) Ні, не хочемо балувати дитину;

15. Коли у вас поганий настрій, як відображається це на спілкуванні з дитиною?

А) Ніяк не відображається, при дитині я стараюсь посміхатися і веселитися;

Б) Вибираю тихі, спокійні ігри, читаємо;

В) Стараюсь віддалитися від дитини, щоб випадково не образити її;

Г) Стаю більш збуджена, можу за найменшу провину насварити;

Д) Часто зганяю весь негатив на дитину, можу накричати, вдарити;

16. Чи виконуєте ви обіцянки, які дали дитині?

А) Обов'язково стараюсь виконати любі обіцянки;

Б) Виконую лише важливі (обіцянки які дано під час вмовлянь одягнутися, поприбирати іграшки можуть бути не виконані) ;

В) Виконую лише ті, які дитина пам'ятає;

Г) Важко відповісти;

17. Яка міра покарання найдієвіша? (можливі кілька варіантів відповідей)

- А) Можу не сильно вдарити;
- Б) Ставлю дитину в куток;
- В) Закриваю в іншій кімнаті, ізолюю від себе та інших;
- Г) Позбавляю задоволень (цукерки, іграшки);
- Д) Позбавляю своєї уваги; ігнорую дитину;
- Д) Сварюся і кричу;
- Е) Погрожую віддати Бабі-язі, відвести в садик тощо;
- Є) Інше _____
- Ж) Не наказую;
- З) Основний (найчастіше) _____

18. Чи з задоволенням Ваша дитина йде до дошкільної установи?

- А) так;
- Б) ні;
- В) інколи;

19. Що їй найбільше вабить:

- А) дружба з ровесниками;
- Б) любов до вихователів;
- В) ігрова діяльність, навчання;

20. Що означає для Вас поняття «моральна поведінка дитини»? _____

21. Чи застосовуєте заохочення за виконання моральних форм поведінки?

- А) так;
- Б) ні;
- В) інколи;

22. Чи завжди Ви дотримуєте слова, якщо пообіцяли щось купити чи допомогти дитині?

- А) так;
- Б) ні, не завжди;
- В) іноді не дотримую;
- Г) майже завжди дотримую;

23. Чи завжди Ви справедливі в оцінюванні поведінки Вашої дитини?

- А) так;
- Б) ні, не завжди;
- В) майже завжди.

24. Чи пам'ятає дитина без Вашої підказки, що необхідно вітатись, дякувати, мити руки тощо, виконувати моральні форми поведінки?

- А) так;
- Б) ні, не завжди;
- В) майже завжди;

25. Якою, на Вашу думку, є Ваша дитина

- А) завжди слухняною;
- Б) майже завжди слухняною;
- В) я не знаю, інші кажуть, що слухняна;
- Г) не дуже слухняною;
- Д) завжди не слухняна.

26. Опишіть, якою Ви хотіли бачити свою дитину у житті:

27. Ваш вік _____

28. Вік дитини _____

29. Сімейний стан: батько; матір; інший член сім'ї _____

30. Кількість дітей у сім'ї _____

Дякуємо за допомогу!

Додаток Д

**Протокол отриманих результатів усіх методик щодо дослідження
морального розвитку дошкільників**

Оскар	2	2	1	2	0	1	1	9
Ксенія	2	1	0	1	1	0	1	6
Юліана	3	2	1	2	2	2	2	14
Ігор	2	3	3	2	3	3	3	19
Олексій	3	2	1	2	1	3	2	14
Дарина	2	1	0	1	1	2	1	8
Дмитро С	3	3	4	3	2	3	3	21
Дмитро К	2	2	2	3	2	2	2	15